

# Fra Krig og Fred

Dansk Militærhistorisk Kommissions Tidsskrift  
Nummer 2018



## Artikel:

Den danske hærs efterretningsvæsen og brug af spioner under den Første Slesvigske Krig

## Forfatter:©

Kristian Bruhn  
Greve Museum

## Søgeord:

Efterretningstjeneste, 1848-1850, Danmark, Tyskland

## Resumé:

De nationale revolutioner i Nordeuropa bragte dels det danske enevældige monarkis sammenbrud og krigen med de slesvig-holstenske oprørere og Det Tyske Forbund. De manglende danske krigsforberedelser opfattede også efterretningstjenesten, og artiklen beskriver den fasedelte opbygning af denne tjeneste fra marts 1848 og igennem resten af krigen, med taktisk efterretningstjeneste med rytterpatruljer over udnyttelse af rejsende over oprettelsen af en organiseret tjeneste ved felthæren med rekruttering og udnyttelse af spioner og en kontraefterretningstjeneste i hovedstaden. Det afgørende skridt blev udpegningen af den københavnske politiofficer John Leerbeck som leder af tjenesten fra foråret 1849. Han støttede både felthærens hovedkvarter og Olaf Ryes slagafgørende mobile operationer. Tjenesten blev nedlagt efter krigen og måtte genetableres for det korte felttog i 1864.

## Den danske hærs efterretningsvæsen og brug af spioner under den Første Slesvigske Krig

*”Efterretningsvæsenet ved vor Hær tilfredsstillede end ikke meget tarvelige Fordringer”. Sådan lød den skarpe konklusion, officererne i Generalstaben nåede frem til i det ellers meget nøgterne og officielle værk om krigen angående de første måneder af felttoget i 1848.<sup>1</sup> Efterretningsvæsenet eksisterede ikke inden krigen og var heller ikke forberedt inden krigen, men blev gradvist bygget op efter krigs-udbruddet.*

*”Krigsministeriet havde rigtignok under 28de Marts anmodet Justitsministeriet om at organisere et Spionvæsen og at træffe Foranstaltninger mod fjendtlige Spioner, dog uden at dette sees at have ført til Andet end en Vigileren<sup>2</sup> paa enkelte Steder med Hensyn til mistænkelige Personer. Fra Hovedkvarteret havde man endvidere søgt at faae Spioner til Flensborg, men dette mislykkedes, og hele Overkommandoens Kjendskab til Fjendens Stilling, Styrke, etc. skrev sig derfor udelukkende fra tilfældigt erhvervede, meget sparsomme og tildels modsigende Oplysninger”.<sup>3</sup>*

Generalstabsværket om den Første Slesvigske Krig er som helhed en kraftpræstation af rang og giver et glimrende indblik i alle militære aspekter af krigen. Hvilke efterretninger om fjenden der indløb til hovedkvarteret, og hvilket beslutningsgrundlag de enkelte militære operationer var baseret på, er beskrevet med minutøs nøjagtighed baseret på årelange studier i de omfattende krigsarkiver.

Generalstabsværket – eller nogen anden fremstilling – er alligevel ikke fyldestgørende, hvis vi ønsker at forstå efterretningsvæsenet i sin helhed. Beskrivelsen af efterretningsvæsenet er holdt i generelle vendinger og omhandler primært, hvilke informationer Overkommandoen kom i besiddelse af, men ikke hvordan de blev tilvejebragt. Der står ikke, hvor mange penge hæren anvendte til formålet, hvor mange spioner der blev ansat, hvem de var, eller hvordan de opererede. Der står heller ikke, hvilke virkemidler der var til rådighed, og hvordan de blev anvendt. Det er ikke udtryk for, at ingen i Generalstaben eller Krigsministeriet

---

1 Generalstaben (1867-1887), bind 1, p. 183.

2 Som nederlandsk: Vigileeren, vise opmærksomhed.

3 Generalstaben (1867-1887), bind 1, p. 183.

havde kendskab til denne del af krigsførelsen. De officerer, som over en periode på tyve år gennemgik arkiverne og skrev det officielle værk om krigen, vidste mere om efterretningsvæsenet, end de valgte at offentliggøre.

De bevidste udeladelser skyldes ikke, at spionerne og organiseringen af indhentningsarbejdet blev betragtet som uvæsentlige detaljer, der ikke kunne medtages i fremstillingen. Med al sandsynlighed skyldes udeladelserne, at i den periode, hvor generalstabsværket blev udgivet (fra 1867 til 1887), fandtes et efterretningsvæsen, hvis eksistens blev hemmeligholdt. Alt vedrørende Krigsministeriets/Generalstabens agenter i Preussen/Tyskland var strengt fortroligt, og for ikke at kompromittere sikkerheden eller besværliggøre Generalstabens arbejde blev efterretningsvæsenet under Treårskrigen kun beskrevet i generelle vendinger.<sup>4</sup> Som det vil fremgå, blev hærens brug af spioner i Sydslesvig, Holsten og Hamborg helt udeladt i fremstillingen, ligesom det heller ikke blev nævnt, at de ledende nordslesvigske politikere hjalp den danske hær med at indhente militære efterretninger fra de dansksindede i Nordslesvig.<sup>5</sup>

Artiklen er baseret på en større undersøgelse af den militære E-tjenestes udvikling fra 1848 til Første Verdenskrig, som blev udført i perioden fra 2013 til 2017 som ph.d.-stipendiat under vejledning af professor Henrik Stevnsborg. Formålet med denne artikel er at give en kortfattet fremstilling af den danske hærs efterretningsvæsen under den Første Slesvigske Krig med fokus på, hvem spionerne var, og hvordan indhentningsarbejdet blev organiseret. Det almindelige fokus i efterretningshistorie ligger på E-tjenestens resultater, og hvordan den politiske og militære ledelse læser og anvender indholdet af efterretningsrapporterne. Det er i dette tilfælde mindre vigtigt, da det i alt væsentligt fremgår af den eksisterende litteratur – vi ved blot ikke, hvordan oplysningerne blev tilvejebragt. Det samlede efterretningsbillede, som Overkommandoen benyttede som beslutningsgrundlag, var selvsagt baseret på en lang række af informationskanaler, hvoraf de fleste ikke vil blive behandlet i denne artikel: læsning af aviser og andre åbne kilder, afhøringer af desertører og krigsfanger, opstilling af vagtposter, udsendelse af opklaringsringspatruljer m.m.

Der eksisterer på nuværende tidspunkt ikke en tilsvarende undersøgelse af efterretningsvæsenet i hverken den slesvig-holstenske eller den preussiske hær, som kan anvendes til komparation. Hele den omfattende forskning i skabelsen af den preussiske/tyske efterretningstjeneste tager sit udgangspunkt i 1866.<sup>6</sup> Det europæiske normalbillede i 1848 var, at E-tjenester ikke havde eksisteret siden Napoleonskrigene og var krigstidsorganisationer, der blev etableret i forbindelse med mobilisering. Et pålideligt komparativ om den slesvig-holstenske hær kræver således yderligere studier. Her skal det blot nævnes, at den højestkomman-

---

4 Om Generalstabens agenter syd for grænsen i 1870'erne og 1880'erne, se Bruhn (2017), kap. 5.

5 De beskrevne forhold om generalstabsværket og efterretningsvæsenet gælder i øvrigt også generalstabsværket om 1864, som blev udgivet 1890-1892.

6 For en introduktion med yderligere henvisninger, se f.eks. Bruhn (2017), p. 16-20.

derende artilleriofficer i den slesvig-holstenske hær i 1850, Ludwig von Wissel, i sine erindringer fra 1851 gav en kortfattet vurdering af den slesvig-holstenske hærs efterretningsvæsen. Hans konklusion var, at det ikke fungerede; at efterretningerne stammede fra upålidelige lægfolk, og at budgettet for køb af militærkyndige spioner var alt for lille. En af hans udledte erfaringer af krigen var således, at *"Ohne vieles Geld hat man keine brauchbare Spione"*.<sup>7</sup>

## Hidtidig forskning og kildemateriale

Artiklen er baseret på egne arkivstudier, da den hidtidige forskning er yderst begrænset, og der i det hele taget er meget få trykte publikationer at basere en analyse på. Der findes adskillige publikationer, som indeholder relevante sætninger her og der, uden at der er tale om en tematisk behandling af den danske spionage under de slesvigske krige. Her skal blot nævnes de mest relevante. J.M. Kongerslev udgav i 1978 sin afsluttende opgave fra Officersskolen om hærens efterretnings- og sikringstjeneste<sup>8</sup> under de slesvigske krige baseret på trykte kilder.<sup>9</sup> Efterretningsvæsenet er som nævnt kortfattet behandlet i det ellers meget detaljerede generalstabsværk, som var Krigsministeriets "autoriserede" historie om krigen.<sup>10</sup> I litteraturen om sønderjysk historie findes et par relevante kildeudgivelser samt et par artikler, hvoraf to skal nævnes. Frovin Jørgensen beskrev i 1938, hvordan den berømte sønderjyske leder, Laurids Skau, deltog i opbygningen af den danske hærs efterretningstjeneste i foråret 1848, hvilket Skau havde udeladt i sine erindringer.<sup>11</sup> Jakob Petersen biograferede to år senere en af den danske hærs spioner under de slesvigske krige.<sup>12</sup> Et egentligt helhedsbillede kan der imidlertid ikke tegnes på baggrund af trykte kilder.

De væsentligste kilder finder vi hos modtagerne af efterretningsrapporterne. En lille E-tjeneste med ansvar for spionage blev i 1848 organisatorisk placeret i Overkommandoen under stabschefens ansvar. De efterretningsrapporter, der blev udarbejdet i løbet af krigen, eksisterer stadig.<sup>13</sup> Chefen for denne lille enhed var fra 1849 til 1851 John Leerbeck, som blev udlånt af Københavns Politi og førte en regelmæssig korrespondance med politidirektøren i København, Cosmus Bræstrup, hvoraf efterretningschefens breve er bevaret i politidirektørens

---

7 Wissel (1851), p. 58.

8 Kongerslevs brug af begrebet sikringstjeneste skal forstås som bevogtning eller forposternes og kavaleriets sikring af et område.

9 Kongerslev (1978).

10 Generalstaben (1867-1887).

11 Jørgensen (1938).

12 Petersen (1940).

13 RA. Generalkommandoen for Nørrejylland. Indkomne sager 1848-1849. Æske 4-5; RA. Nørrejylland Armekorps. Rapporter fra Ryes Korps. Æske 10; RA. Overkommandoen over den aktive armé. Indkomne rapporter og meldinger 1850-1851. Æske 17; RA. Overkommandoen over den aktive armé. Indkomne skrivelser 1850-1851. Æske 4-11.

privatarkiv.<sup>14</sup> Den anden halvdel af korrespondancen og det egentlige indhentesarkiv, som i sin tid var i Leerbecks varetægt, er derimod ikke bevaret (det er i hvert fald endnu ikke lykkedes at finde det). Herudover har jeg i begrænset omfang benyttet papirer fra Krigsministeriet og Justitsministeriet.<sup>15</sup> Alle disse papirer befinder sig i Rigsarkivet i København. På det slesvig-holstenske landsarkiv i Slesvig er et par journalsager vedrørende efterforskning af danske spioner blevet benyttet.<sup>16</sup>

## Krigens første måneder

Fire dage efter kuppet i Rendsborg – den 28. marts 1848 – skrev Krigsministeriet til Justitsministeriet og anmodede om, ”ved Skrivelse til de forskellige locale Autoriteter, muligt snarest at organisere et Spionvæsen for os, og beder Samme tilige at give Agt paa, at Rebellerne ikke sende Spioner hertil for at udforske vore militaire Bevægelser”.<sup>17</sup> Krigsministeriet tog således initiativ til oprettelse af en efterretningstjeneste ved at få den civile lokaladministration i Jylland pålagt den dobbelte opgave at udføre spionage og kontraspionage. De lokale myndigheder var i alt væsentligt politi- og retsvæsenet, som naturligvis skulle deltage i bekæmpelsen af fjendtlig spionage, da spionage på det tidspunkt var en overtrædelse af både den militære og den borgerlige straffelov. Det specielle i henvendelsen er, at de jyske retsbetjente skulle beordres til at udføre spionage med risiko for at blive tiltalt ved en fjendtlig krigsret. Justitsministeriet sendte efterfølgende krigsministeren en liste med navne på lokale embedsmænd anvendelige til formålet, men en organisation eller et samarbejde blev ikke etableret, og henvendelsen fik reelt ingen betydning.<sup>18</sup> Vi må antage, at de civile embedsmænd var tilbageholdende af hensyn til egen sikkerhed.

På samme tid forsøgte hærens hovedkvarter at sende soldater med lokalkendskab klædt i civil til Flensborg for at arbejde som spioner, men også det mislykkedes. Oberst Ræder giver i sine erindringer et eksempel på et af de mislykkede forsøg i starten af april 1848. Ræder opfordrede to soldater fra 10. bataljon til at tage til Flensborg for at spionere. De blev klædt i civil, instrueret af Ræder og forsynet med et bevis på, at de havde tilladelse til at passere forposterne. Beviset

14 RA. Cosmos Bræstrups privatarkiv. Æske 4: Læg C13 Breve med bilag fra politiadjutant Leerbeck fra Nørre- og Sønderjylland 1849-1854.

15 RA. Justitsministeriets 1. kontor. Journalsager. Æske 43: journalsag 1849.B.1951; RA. Justitsministeriets 1. kontor. Journalsager. Æske 100: journalsagerne 1851.D.639 og 1851.D.640; RA. Krigsministeriet, direktionen for kommando. Kopibog. Æske A44 og A45; RA. Krigsministeriet. Ansøgninger om erindringsmedalje 1848-50.

16 LASH. Abteilung 51. Regierungen der Herzogtümer während der Erhebung 1848-1851. Sag nr. 1271: Untersuchungen wegen Spionage; LASH. Abteilung 55. Militärische Behörden der Erhebungszeit 1848-1851. Sag nr. 468, 696, 697 og 910.

17 RA. Krigsministeriet, direktionen for kommando. Kopibog. Æske A44: skrivelse 1333 af 28. marts 1848.

18 Generalstaben (1867-1887), bind 1, pp. 183ff.; Jørgensen (1938), p. 212.



Den danske hær havde i de første uger af krigen et meget vagt billede af den fjendtlige hærs styrke og stilling. Problemet blev blandt andet løst ved, at danske soldater blev klædt i civil og sendt på opklaring bag fjendens forposter. Her er det de to sønderjyder og matroser på skibet "Najaden", Jensen og Schrøder, som blev arresteret den 8. april 1848; men inden de blev stillet for en krigsret og dømt som spioner, lykkedes det dem at overmande vagterne, dræbe dem og slippe væk. Efter krigen blev den dramatiske historie berømt, men ifølge generalstabsværket medførte deres heltedåd alligevel ikke den store succes. Deres gerning ændrede ikke ved, at efterretningsvæsenet i den periode var ineffektivt. (Holst & Larsen 1888)

skulle destrueres, når de havde passeret posterne, men af frygt for at blive fanget med det på sig kom de til at destruere det, inden de nåede de yderste poster, hvor de blev anholdt og bragt tilbage. Ræder fik dem løsladt og sendte dem afsted igen sammen med en underofficer, som skulle følge dem ud til forposterne, men atter kom de tilbage med uforrettet sag og en underlig forklaring. Ræder blev rasende og arresterede underofficeren. Det ser ud til, at Ræder forlangte af dem at være spioner, men af frygt for konsekvenserne forsøgte de at undslå sig.<sup>19</sup> Overkommandoens kendskab til fjendens stilling og styrke var derfor baseret på kavaleriets næsten resultatløse opklaring og på oplysninger fra "Personer, for hvis Paalidelighed der kun havdes ringe Garanti, og hvis Meddelelser vare holdte i en Almindelighed, der umuliggjorde enhver nogenlunde sikker Beregning".<sup>20</sup>

19 Generalstaben (1867-1887), bind 1, p. 183; Ræder (1911), p. 30.

20 Generalstaben (1867-1887), bind 1, p. 183.





Sønderjylland står i centrum for begivenhederne i denne periode. Ordet "Sønderjylland" havde i 1848 en anden betydning end i dag. Den jyske halvø strakte sig fra Ejderen til Skagen og hed Sønderjylland syd for Kongeåen og Nørrejylland nord for Kongeåen. Den geografiske betegnelse Sønderjylland var ikke identisk med hertugdømmet Slesvig (Ærø og Femern var en del af Slesvig, men ikke Sønderjylland, lige som de kongerigske enklaver var en del af Sønderjylland, men ikke Slesvig), som var den politiske strids omdrejningspunkt og de første måneders krigsskueplads. De dansksindede sønderjyder blev også initiativtagerne og organisatorerne i den tidlige fase i opbygningen af den danske hærs efterretningsvæsen – i samarbejde med det nationalliberale miljø i København, krigsminister Tscherning og hans unge protegé, kaptajn Læssøe, der havde fået posten som Overkommandoens stabschef. (Holst & Larsen 1888)

Den 25. marts 1848 rejste den stænderdeputerede Hans Krüger fra Bevtoft til København for at underrette regeringen om oprøret og begivenhederne i Rendsborg. Få dage senere vendte han tilbage til Sønderjylland. Et par dage forinden rejste professor Flor og en gruppe sønderjyske universitetsstuderende og akademikere fra København til Slesvig. Flor havde forinden aftalt med krigsminister Tscherning, at de skulle opbygge og lede en folkevæbning i Nordslesvig. Folkevæbningen var en frivillig bondehær bevæbnet med landbrugsredskaber, hjemmelavede våben samt de geværer, der kunne skaffes. Bondevæbningen var tænkt som et værn mod røverbander og tysksindede frikorps, men kom aldrig i kamp og blev opløst, inden forbundstropperne besatte Slesvig sidst i april.<sup>21</sup>

På et stort folkemøde i Agerskov den 3. april foreslog en af ”Flors Studenter”, H.C. Refslund, at der blev oprettet en stafettjeneste til understøttelse af folkevæbningen, så de bevæbnede bønder i de enkelte sogne kunne komme hinanden til undsætning. De ridende stafetter skulle ”bringe Efterretninger, naar der var Fare paa Færde og kalde Nordslesvigerne under Vaaben”.<sup>22</sup> Hans Krüger blev valgt til leder af denne stafettjeneste og udarbejdede 5. april en plan for organiseringen af disse stafetter og sendte planen til gennemsyn hos krigsminister Tscherning. På Rødding Højskole, på kroer og hos sognefogeder blev der oprettet faste stafetvagter, som altid stod klar til at overtage stafetten og ride til de aftalte steder med de indkomne efterretninger. Når en stafet var afsendt, påhvilede det sognefogeden straks at stille med en ny.

I takt med at den danske hær fra den 29. marts til den 11. april marcherede fra Kolding til Slesvig by, rykkede stafettjenesten sydpå. Stafettjenestens rapporter blev skrevet af Krüger og Refslund, som forlagde hovedkvarteret til Medelby og anlagde en linje tværs over Jylland med stafetvagter fra Flensborg til Braderup (på landevejen mellem Tønder og Husum). Fra Medelby rapporterede Refslund den 19. april til kaptajn Læssøe, at det ikke var muligt at etablere stafetvagter længere sydpå, da stemningen var overvejende tysk, og at der i tyske kredse blev lagt planer om at tage de danske stafetter til fange, ligesom Refslund frygtede, at de, der lagde hus til stafetvagterne, ville få deres hus brændt ned.<sup>23</sup>

Den 23. april udkæmpedes det største slag i 1848 ved Slien, Slesvig by og Dannevirke, hvor forbundstropperne og de slesvig-holstenske frikorps tvang den undertallige danske hær nordpå. Hæren nåede dagen efter Flensborg, og efter få dage havde hæren forladt fastlandet og forskanset sig på Als og på Fyn, mens de tyske tropper besatte Nordslesvig. To medarbejdere i stafettjenesten blev i Medelby arresteret den 25. april, mens Refslund og Krüger flygtede til Middelfart.<sup>24</sup>

21 Eskesen (1899), pp. 41-46; Jørgensen (1938), p. 223; Hatting (1948), pp. 1-33; Jørgensen (1965), pp. 20-55.

22 Et brev fra H.C. Refslund til Carl Ploug i København 8. april 1848 (gengivet i Hatting (1948), pp. 10-16).

23 Eskesen (1899), pp. 41-46; Hatting (1948), pp. 10-24; Jørgensen (1965), pp. 39 og 48.

24 *Dannevirke*, 6. maj 1848; Hatting (1948), pp. 24-25.





Den stænderdeputerede Hans Krüger var de nationalliberales yndling i Slesvig og blev drivkraften i den folkevæbning og stafettjeneste, som sønderjyderne og ”Flors studenter” etablerede i krigens første måneder. Folkevæbningen blev nedlagt og kom aldrig i krig, men stafettjenesten blev videreført og integreret i hærens efterretningsvæsen, hvor Krüger var aktiv i krigen ud med at skaffe den danske hær pålidelige meddelelser fra det sønderjyske. (Holst & Larsen 1888)

Der var i foråret 1848 et brændende ønske om ytringsfrihed og åbenhed, som også smittede af på stafettjenesten i det sønderjyske, så den ikke kun stod i militærets tjeneste, men også i folkeoplysningens. De efterretninger, stafetterne viderebragte i april, var ikke alene til militær brug, men blev også tilstillet alle de sønderjyske sognefogeder og amtmænd samt trykt i de dansksprogede aviser. Christian Flor havde en tæt relation til redaktør Koch på den gamle dansksprogede avis i Haderslev, *Dannevirke*, og Refslund skrev i april avisens artikler om krigens gang på baggrund af de oplysninger, han erhvervede i stafettjenesten, og i kraft af samarbejdet med Læssøe.<sup>25</sup>

I generalstabsværket blev ingen gjort ansvarlig og ingen nævnt med navn for sit arbejde med indhentning af efterretninger i denne tidlige periode frem til slaget ved Slesvig, hvor efterretningsvæsenet ikke fungerede. Det blev nok anset for upassende at kritisere sønderjydernes frivillige og energiske indsats, selvom resultaterne var begrænsede. Krügers og Refslunds stafetrapporter til sognefogederne i Nordslesvig understøtter generalstabsværkets konklusion om det mangelfulde efterretningsvæsen. Det mest slående eksempel er fra dagene før det store slag ved Slesvig by påskesøndag. Skærtorsdag var status, at hæren havde

<sup>25</sup> Artikler underskrevet ”H” i *Dannevirke*, april og maj 1848; Eskesen (1899), pp. 41ff.; Hatting (1948), p. 24.

sendt en opklaringsstyrke ”ind imod Rendsborg uden at opdage Fjenden. Dette Korps vendte i Aftes tilbage. Den danske Hær har endnu ikke fundet Pröjserne eller andre tyske Forbundstropper”.<sup>26</sup>

Om den efterfølgende periode efter Slesvigs besættelse konkluderede generalstabsofficererne, at:

*”Noget ordnet Efterretningsvæsen var endnu ikke tilvejebragt; Savnet deraf følte dog mindre i denne Periode [sidst i april til sidst i maj], da Fjendens Bevægelser foregik i en Egn [Nordslesvig], hvor Beboerne i højeste Grad var interesserede i at holde Overkommandoen underrettet om disse, hvortil da ogsaa den lette Communication mellem Østkysten af Halvøen og Øerne frembød en beqvem Leilighed”.<sup>27</sup>*

Man får således indtryk af, at efterretningerne tilflød Overkommandoen fra sønderjyderne uden synderlige bestræbelser fra hærens side, men det er ikke en retvisende konklusion. For det første blev det i denne periode forsøgt at systematisere arbejdet og organisere et efterretningsvæsen i Sønderjylland, hvilket selvsagt blev vanskeliggjort af de tyske troppers tilstedeværelse, da stafettjenesten nu skulle operere i det skjulte. For det andet var kommunikationen hen over Lillebælt mellem Overkommandoen på Fyn og det besatte Nordslesvig hverken let eller ufarlig.

Krüger og Refslund fortsatte fra Middelfart arbejdet med at indhente efterretninger fra Slesvig og tilstille dem kaptajn Læssøe.<sup>28</sup> Den 25. april flygtede Laurids Skau og ankom til Kolding. Politiet i Kolding aflagde rapport til amtmanden efter at have talt med Skau, som udbredte ”de fabelagtigste Rygter” om, at alt var tabt, hvorfor der gik panik i befolkningen i Kolding, og mange flygtede til Fyn.<sup>29</sup> Det var blot rygter. Det er derfor paradoksalt, at det netop blev Laurids Skau, der få dage senere fik ansvaret for at skaffe Overkommandoen pålidelige efterretninger fra Slesvig.

## Organisation og ledelse

Fra Kolding rejste Laurids Skau til København, hvor han førte samtaler med krigsminister Tscherning og påtog sig ansvaret for at opbygge og lede efterretningsvæsenet. Den 12. maj var Skau tilbage på Fyn, og dagen efter mødtes han med kaptajn Læssøe og aftalte det praktiske. Til vores held valgte Skau at orientere Læssøe skriftligt, inden de skulle mødes dagen derpå. Om samtalerne med Tscherning i København kunne Skau berette, at:

---

26 Eskesen (1899), p. 45.

27 Generalstabens (1867-1887), bind 1, pp. 633f.

28 Jørgensen (1938), pp. 215f.; Hatting (1948), p. 25.

29 Jørgensen (1938), pp. 210f.; Jørgensen (1965), p. 57.



Tscherning.



Verner Hans Frederik Abrahamson Læssøe.

Martsministeriets krigsminister A.F. Tscherning udpegede sin unge protegé, Frederik Læssøe, til Overkommandoens stabschef. Derefter blev Hans Hedemann tilbudt posten som overgeneral under den forudsætning, at det var Tscherning og Læssøe, der var felttogets egentlige ledere, hvilket Hedemann accepterede. Hærens improviserede efterretningsvæsen fungerede ikke, men blev ordnet i maj 1848 på den måde, at Tscherning udpegede Laurids Skau til leder af hærens indhentning af efterretninger i det besatte Sønderjylland samt organisatorisk placerede ham direkte under Læssøe personligt. Tscherning trådte tilbage som minister i november, og Læssøe blev af den efterfølgende C.F. Hansen fjernet et halvt år senere. Med Læssøes fald blev efterretningsvæsenet decentraliseret fra Overkommandoen til general Rye – og Læssøe fulgte med. (Holst & Larsen 1888)

*”Krigsministeren beklagede, at medens Fjenden havde Spioner overalt, syntes vi enten ganske eller tildeels at mangle disse, og foreslog mig derfor at organisere Spioneriet planmæssigt, dels fordi jeg havde personligt Bekjendtskab, dels fordi jeg kendte Kysten og Eggen. I flere længere Samtaler [...] gennemgik han med mig Alt, hvad der havde væsentligt Værd for Høistkommanderende at vide, og lærte mig sluttelig et hemmeligt Skriftsprog, som jeg med største Lethed kunde lære de enkelte Fortrolige, der kunde stoles paa”.<sup>30</sup>*

For at sikre efterretningsvæsenets effektivitet og den fornødne hemmeligholdelse af hensyn til spionernes sikkerhed havde Skau aftalt med Tscherning, at alle meddelelser skulle sendes til Læssøe, og at det alene skulle være Læssøe, der var Skaus kontaktperson. Tscherning havde desuden påpeget, at mens *”Ingen burde vide hvem jeg brugte til at sende til de forskellige af Fjenden besatte Egne, var det ikke nødvendigt at holde mig selv skjult, for at den eller de, som vilde og kunde meddele*

<sup>30</sup> Jørgensen (1938), pp. 208-215.

Noget, kunde finde mig”<sup>31</sup> Skau overholdt disse retningslinjer. Alle efterfølgende indberetninger er stilet til Læssøe personligt, ligesom Skau hemmeligholdt, hvem han benyttede som spioner.

Skau og Læssøe mødtes den 13. og aftalte, at Skau skulle bo i Assens og derfra koordinere spionernes rejser i de besatte områder samt videresende resultaterne til Læssøe i Odense. For ikke at blive arresteret af den danske flådes patruljering i Lillebælt, når Skau om natten sejlede ud for at indhente efterretninger, udarbejdede Læssøe et identifikationspapir, som pålagde det norske korp og den kongelige marine at assistere Skau, i det omfang omstændighederne tillod det. Hvordan Laurids Skau selv blev ansat og aflønnet, fremgår ikke, men for dem, der gennemførte rejserne og indhentede efterretningerne, var det lønnet arbejde betalt af hæren. Læssøe stillede penge til rådighed for Skau, men efterretningsvæsenet var tydeligvis dyrere end forventet, og allerede fire dage efter deres møde, anmodede Skau meget høfligt, om ikke det var muligt at få anvist flere penge, ”*thi uden Penge kan man ikke faae Folk ud af Stedet*”. Læssøe sendte en anvisning på 200 rigsbankdaler, som rakte til seks dage, inden han måtte sende 100 mere.<sup>32</sup>

I mellemtiden skrev Læssøe til krigsministeren og forhørte sig om, hvordan det økonomiske skulle ordnes. Tscherning svarede ham den 19. maj: ”*Jeg vil næppe behøve at gjentage, at alle Summer, ført under deres Qvittering paa ’hemmeligt Budget’ passere til Udgivt. Behag derfor at bestræbe dem for et godt Spioneringsvæsens Organisering, og betal kun godt Enhver, der gjør gode Tjenester*.”<sup>33</sup> For at forstå Tschernings blankocheck til ansættelse af spioner, så hæren kunne få mere pålidelige efterretninger om fjenden, er konteksten væsentlig. I det samme brev skrev Tscherning, at ”*Rygterne her om Preussernes og Insurgenternes [samtidens betegnelse for oprørerne] i Nørrejylland forenede Styrke er af en mærkelig Uoverensstemmelse*”. Ministeriet havde fået to beretninger fra kilder, som begge blev betragtet som pålidelige, men de anslog vidt forskellige tal; den ene mente 7.000, den anden 20.000 mand. Ministeren ville derfor høre, hvad Overkommandoen troede, var det rigtige.<sup>34</sup>

Generalstabsværkets konklusion, at sønderjyderne i højeste grad var interesserede i at holde Overkommandoen underrettet, stemmer således ikke helt overens med Laurids Skaus oplevelse af, at uden penge kan man ikke få folk ud af stedet. Konklusionen om den lette kommunikation mellem den jyske østkyst og øerne stemmer heller ikke overens med efterretningsrapporterne fra Skau.<sup>35</sup> Han beklagede sig gentagne gange over vanskelighederne og faren ved at landsætte spionerne på den slesvigske østkyst og ved at få sine folk sikkert bragt tilbage til Fyn. Netop transporten over Lillebælt var det dyre i foretagendet, fordi fiskerne

31 Jørgensen (1938), p. 213.

32 Jørgensen (1938), pp. 214-239; citatet er fra p. 230.

33 RA. Krigsministeriet, direktionen for kommandoen. Kopibog. Æske A45: skrivelse 4144 af 19. maj 1848.

34 RA. Krigsministeriet, direktionen for kommandoen. Kopibog. Æske A45: skrivelse 4144 af 19. maj 1848.

35 Generalstaben (1867-1887), bind 1, pp. 633f.; Jørgensen (1938), pp. 230-241.

tog sig godt betalt, hvis de skulle trodse faren og sejle Skaus folk over. Den danske flåde havde vagtskibe i Lillebælt, som blev brugt som mellemstation for de små robåde, der ubemærket kunne gå i land, og flådens mandskab hjalp ofte til ved landsætninger.

I løbet af maj blev det stadig vanskeligere at gennemføre landsætningerne, da kysten blev effektivt dækket af døgnbemandede strandvagter. Den 28. maj beklagede Skau sig til Læssøe, at *"Jeg har idag været omkring paa Kysten for atter at landsætte et Par af mine Folk; men ikke et eneste Sted er dette muligt, da man passer paa, som om man vilde fange Fugle"*. Hele kyststrækningen var besat af slesvig-holstenske friskarer og hannoveranske dragoner *"i Bøsseskudsdistance fra hinanden"*.

En af spionerne var netop vendt tilbage efter at have rejst rundt i Sundeved forklædt *"som Kornpranger fra Flensborg med Kornvægt i Lommen og har købt omtr. 200 Tdr. Havre. Da han seilede fra Land i en Fiskerbaad, som han maatte kjøbe, da han mærkede, han blev mistænkt, pøb "Kuglerne fra Dragonerne om Ørene paa ham"* <sup>36</sup>

Indhentningen af efterretninger på den måde, Skau havde aftalt med Tscherning og Læssøe, blev i løbet af blot to uger så vanskeligt at Skau den 24. maj bad om hærens assistance. Den effektive overvågning af den slesvigske kyst havde gjort det *"mere og mere vanskeligt at vedligeholde Forbindelsen med Kystbeboerne og vil tilsidst blive umuligt, hvis der ikke engang imellem gjøres Landgang af nogle Soldater, som kunde snappe nogen af disse Friskarefolk op. Det vilde ikke være synderlig vanskeligt. Petersen fra Heils paastaar, at han med 300 Jægere tør paatage sig at rense Kysten"*.<sup>37</sup>

Skaus forslag om, at små militære operationer skulle bane vejen for, at efterretningsvæsenet kunne operere friere, blev overflødiggjort af den preussiske regering. Dagen før havde general Wrangel modtaget ordre fra Berlin til at forlade Nørrejylland og trække tropperne ned til egnen mellem Flensborg og Tønder. To dage senere påbegyndtes marchen sydpå. Skau forlod derefter Assens og tog i stedet ophold i Haderslev, hvorfra arbejdet fortsatte i juni.<sup>38</sup>

Laurids Skau indstillede arbejdet i sommeren 1848 og genoptog under våbenhvilen i stedet sit politiske arbejde, hvorimod H.C. Refslund og Hans Krüger, som igen tog ophold i Sønderjylland, fortsatte uændret.<sup>39</sup> Den unge løjtnant Vaupell befandt sig i juni 1848 i hovedkvarteret, hvor han hjalp til med forposttjenesten. Knap fyre år senere udgav han en rosenrød helteskildring af den forgudede Frederik Læssøe, hvor også Hans Krüger og de sønderjyske spioner blev hævet op på en piedestal. Fra juni 1848 erindrede Vaupell en succes:

---

36 Jørgensen (1938), pp. 240-241.

37 Jørgensen (1938), pp. 237-239.

38 Jørgensen (1938), pp. 236 og 241.

39 Jørgensen (1938), pp. 209 og 215f.





Den sønderjyske landmand og politiker Laurids Skau blev i 1840'erne kendt for sine taler på Skamlingsbanken og blev i stigende grad sønderjydernes talsmand. Da krigen brød ud, var han formand for Den Slesvigske Forening, og i maj 1848 blev han kaldt til København, hvor han gennem samtaler med krigsminister Tscherning blev instrueret i, hvordan han bedst kunne røgte sit fremtidige hverv som leder af hærens lille improviserede spionvæsen. Fra maj til august arbejdede han for Læssøe med at trække efterretninger ud af det besatte Sønderjylland. (Holst & Larsen 1888)

*”Heldigvis var den danske Hær i Besiddelse af gode Spioner. Paalidelige Folk fra hele Nordslesvig bragte daglig Efterretninger om den tyske Hærs Sammendragning til Hans Krygers Datter Ingeborg i Bevtoft. Hun nedskrev Efterretningerne og sendte dem til sin Fader, Hans Kryger, der selv bragte Nyheden om den tyske Hærs forestaaende Angreb til den danske Overkommando. Det var et prægtigt Syn, naar denne kraftige, firskaarne Mand kom travende paa en stærk, lysebrun jysk Hest med fire hvide Ben og en vældig Blis ind i Magstrup Præstegaard, hvor Hovedkvarteret var.”<sup>40</sup>*

Ingeborg var ikke hans datter, men hans lillesøster. Om vi kan stole på resten, er som altid med erindringer svært at afgøre. Eksemplet er godt nok først fra maj 1849, men der fremgår det faktisk, at også Krüger selv var af den overbevisning, at det sønderjyske varslingsystem, han stod i spidsen for, fungerede upåklageligt: *”der kan Intet passere uden jeg er i stand til tidlig nok at advare Armeen herom”*.<sup>41</sup> Generalstabsofficererne var mere kritiske over for det daværende efterretnings-

40 Vaupell (1895), pp. 32 og 79-80. Det forestående angreb, Krüger alarmerede Læssøe om, fandt sted ved Haderslev den 29. juni 1848.

41 RA. Nørrejydske armékorp. Indkomne rapporter fra Ryes korp. Æske 10: læg 2, Krüger til Hegermann-Lindenchrone 4. maj 1849.

væsen og mente, at det først blev organiseret tilfredsstillende i 1849, og at æren derfor skal tilskrives løjtnant Leerbeck.<sup>42</sup>

Leerbeck var i otte år officer ved Kongens Livkorps, hvorefter han gjorde civil karriere som jurist i politi- og retsvæsenet. Ved krigens udbrud var han politidirektør Cosmus Bræstrups adjutant og den ledende efterforsker i Københavns politi.<sup>43</sup> Den 28. juni 1848 anmodede Hedemann og Læssøe krigsministeren om, at Leerbeck blev genansat ved hæren og stillet til rådighed for Overkommandoen. Tanken var, at Leerbeck skulle overtage ansvaret for efterretningsvæsenet – hvilket vil sige afløse Laurids Skau og koordinere spionernes arbejde<sup>44</sup> – og sammen med korpsauditøren afhøre de mange personer, som blev indbragt til hovedkvarteret som mistænkte for at stå i hemmelig forbindelse med fjenden.<sup>45</sup>

Anmodningen blev i første omgang afslået, og først den 27. marts 1849 blev Leerbeck ansat af Krigsministeriet med ansvar for ”at træffe hensigtsmæssige Foranstaltninger til Efterretningsvæsenets Ordning” og til ”at assistere ved Ledelsen af det executive Politi udenfor Hæren”.<sup>46</sup> Det vil med andre ord sige, at Leerbeck skulle løse den dobbelte opgave, som Krigsministeriet i marts 1848 havde anmodet Justitsministeriet om at udføre: bistå Overkommandoen med spionage og kontraspionage. Samtidig med ansættelsen af Leerbeck traf Krigsministeriet desuden foranstaltninger for at ”vanskeliggjøre enhver Spioneren fra Fjendens Side”, hvilket bestod i et skærpet tilsyn med rejsende til og fra Als og Fyn.<sup>47</sup>

Under våbenstilstanden (august 1848 til marts 1849) opholdt Læssøe og hovedkvarterets stabsofficerer sig i Fredericia, mens der i Kolding blev oprettet et efterretningskontor, som fungerede som bindeled mellem meddelelserne i Slesvig og hovedkvarteret i Fredericia. Det såkaldte ”Efterretningscontoir” blev tilsyneladende ledet af grev Reventlow og premierløjtnant Høst under majorerne Torp og Hegermann-Lindencrones overordnede ledelse.<sup>48</sup> Cai Hegermann-Lindencrone

---

42 Generalstaben (1867-1887), bind 1, pp. 1271f. og bind 2, pp. 336f. og 701f.

43 John Erik Leerbeck, født 1805 i København. 1824 blev han student og kommandersergent ved Kongens Livkorps. Efter otte års tjeneste forlod han livkorpset den 8. juli 1832 med rang af premierløjtnant. Sideløbende med den militære karriere læste han jura på Københavns Universitet og blev i 1832 kopist ved politiretten i København. I 1840 blev han konstitueret som politiadjutant ved Københavns Politi og arbejdede i det, vi i dag kalder kriminalpolitiet. Han var særdeles effektiv, og i 1846 truede han med at forlade politiet, hvorfor politidirektøren, Cosmus Bræstrup, bad kongen om et fastholdelsestillæg, da ”i øjeblikket ingen anden haves, der kunne erstatte ham”. Det lykkedes, og Leerbeck fortsatte i politiet frem til 1849 (Falk-Jensen & Hjorth-Nielsen (1954-1959) og Pedersen (2014); citatet er fra p. 248).

44 Laurids Skau, Hans Krüger og de øvrige sønderjyder er ikke nævnt i generalstabsværket.

45 Generalstaben (1867-1887), bind 1, pp. 1271f., og bind 2, pp. 336f. og 701f.

46 Generalstaben (1867-1887), bind 2, p. 336. Ansættelsen må reelt have fundet sted et par dage tidligere, da Leerbeck allerede dagen før befandt sig i Kolding og sendte oberstløjtnant Læssøe sin første rapport.

47 Generalstaben (1867-1887), bind 2, pp. 336f.

48 Nogle af efterretningsrapporterne er stilet til ”Grev Reventlow Chef for Efterretningscontoiret og Adjutant ved 5. Brigade” (RA. Generalkommandoen for Nørrejylland. Indkomne sager 1848-1849. Æske 4-5). Der må være tale om grev Arthur Christian Ditlev Ludvig Eugenius Revent-

var på det tidspunkt major, forpostkommandør og stod personligt for kontakten til H.C. Refslund og Hans Krüger, som opholdt sig i Agerskov og Bevtøft.

Stafettjenesten blev under våbenstilstanden opretholdt i et samarbejde mellem Krüger og Hegermann-Lindencrone. Da fredsbruddet nærmede sig, forhørte Refslund sig, om det var muligt, at han også kunne få stafetter stillet til rådighed, så hans efterretninger hurtigere kunne nå frem (uden først at skulle passere Krüger). Efter våbenstilstandens udløb overtog dragonerne dele af den sønderjyske stafettjeneste.<sup>49</sup>

Leerbeck ankom fra København til Kolding sidst i marts 1849 og stiledede de første rapporter til Læssøe personligt, lige som Skau i sin tid havde aftalt med Tscherning.<sup>50</sup> De vidner om betydelige startvanskeligheder ved overtagelsen af ansvaret for efterretningskontoret:

*”Hvad Efterretningsvæsenet angaar, skal jeg gjøre mig al mulig Umage, uagtet det er forbundet med store Vanskeligheder, da flere her paa Stedet fuser mig i Haandværket, som man siger, men jeg tror dog næsten nu, at jeg have faaet dem gjort begribeligt, at kun én kan befatte sig derved, da det ellers er umuligt at skelne det sande fra det falske.”*

*”At faa Underretning om hvad der passerer syd for Flensborg er en Umulighed herfra. Jeg beklager at jeg ikke er kommen herover nogen Tid forinden Vaabenstilstandens Udløb, da her har været Leilighed til at skaffe sig gode Forbindelser i hele Slesvig, hvilket nu naturligvis ikke lader sig gjøre, da Fjenden viser en efterlignelsesværdig Agtpaagivenhed i den Retning.”<sup>51</sup>*

Læssøe blev af arvefjenden C.F. Hansen i april fjernet fra Overkommandoen og reporteret til, hvad Læssøe selv betegnede som en ”Retræte- og Invalidepost” i

---

low, som var frivillig løjtnant under krigen, indtil han i 1850 blev amtmand i Tønder (Generalstaben (1867-1887), bind 1, p. 578; bind 2, p. 224; bind 3, pp. 32 og 742-744).

49 RA. Nørrejdyske Armeekorps. Rapporter og meldinger. Æske 10: Refslund til Hegermann-Lindencrone 25. marts 1849; Leerbeck til Læssøe 28. marts 1849; Krüger til Leerbeck 29. marts 1849; Krüger til Hegermann-Lindencrone 4. maj 1849.

C.D. Hegermann-Lindencrone skrev i 1880'erne et udkast til sine erindringer, som siden blev redigeret og udgivet af hans søn, Fritz Hegermann-Lindencrone (1939). Efterretningsvæsenet, Leerbeck, Skau og Krüger er flere steder nævnt, men de selvforherligende erindringer har ikke den store værdi og giver generelt et urigtigt indtryk af, at Hegermann-Lindencrone var den egentlige leder af efterretningsvæsenet under hele krigen. Se pp. 40f., 64, 73ff., 82ff., 129 og 134.

50 Fra den 26. marts og frem til, at Læssøe blev fjernet fra Overkommandoen af krigsminister Hansen et par uger senere. Derefter bliver Leerbecks rapporter upersonlige og adresseret ”Til General Ryes Corps” eller ”Til Den active Armee”.

51 RA. Nørrejdyske Armeekorps. Rapporter og meldinger. Æske 10: Leerbeck til Læssøe 30. og 31. marts 1849.

Odense. Ved general Rye og den nye overkommandos hjælp slap han efter fire dage væk og blev i stedet bataljonschef i general Ryes korps.<sup>52</sup>

Efterretningsvæsenet havde indtil da sorteret direkte under Læssøe personligt og blev i samme uger i april 1849 ligeledes overført fra det nørrejske korps til general Ryes korps, men ikke længere under Læssøes ledelse. Læssøe fortsatte uofficielt som personlig rådgiver for Olaf Rye og som leder af opklaringsvirksomhed og chef for den bataljon, der udgjorde avantgarden ved Ryes korps.<sup>53</sup> Korpsets efterretningsvæsen lå i hænderne på Leerbeck, som samlede alle trådene og fra midt i april sorterede direkte under general Rye. Efter Ryes fald den 6. juli overtog oberst Flindt uden ændringer af dette arrangement.<sup>54</sup>

Efter slaget ved Kolding den 23. april 1849 var hæren delt i tre korps, hvoraf de to forskansede sig i flankestillingerne ved Sønderborg og Fredericia, mens general Rye var øverstkommanderende for et tredje og mere mobilt korps, som skulle forhindre en tysk besættelse af Jylland. Hvis fjenden var for stærk, skulle Rye langsomt trække korpset nordpå og forsøge at binde så store styrker som muligt, så belejringshærene ved Fredericia og Dybbøl blev det mindre.

Rye skulle derfor både have kendskab og kontakt til fjenden, men stadig være klar til at trække sig tilbage, så korpset ikke blev nedkæmpet. Hvis denne svære opgave skulle lykkes, ”*saa vil et godt Spionvæsen, Efterretningsmænd, Patrouiller og større og mindre Recognosceringer fortrinligen være at anbefale*”.<sup>55</sup> Anbefalingen fra general Bülow (som formentlig var en godkendelse af et ønske fremsat af general Rye) er dateret den 27. april, og i ugen inden var det hidtidige efterretningsvæsen samt Læssøe, Krüger og Leerbeck blevet overført til general Ryes korps.<sup>56</sup>

Leerbeck var som sagt ansat i Københavns Politi frem til marts 1849, men under felttogene i 1849 og 1850 var det ikke længere Københavns politidirektør, der var Leerbecks overordnede. Leerbeck skal ikke betragtes som en civil embedsmand i Justitsministeriets tjeneste, men som en officer i Krigsministeriets tjeneste, der efter 17 år i politiet genindtrådte i hæren med rang af løjtnant.<sup>57</sup> Han bibeholdt imidlertid et tæt forhold til Københavns politidirektør, Cosmos Bræ-

52 Magtkampen mellem C.F. Hansen og Frederik Læssøe er velbeskrevet flere steder, se f.eks. Vau-pell (1895), pp. 117ff. og Jensen (1912), pp. 123ff., citatet er fra p. 148.

53 Generalstaben (1867-1887), bind 2, pp. 956ff.; Jensen (1912), pp. 145ff.

54 RA. Nørrejske Armekorps. Rapporter og meldinger. Æske 10: rapporter fra Leerbeck april til august 1849.

55 Generalstaben (1867-1887), bind 2, p. 537.

56 Bülows instruks til Rye af 27. april 1849 er gengivet i generalstabsværket (bind 2, p. 537). Overførelsen af Læssøe til Ryes korps er f.eks. beskrevet af N.P. Jensen (1912, pp. 144ff.). Overførelsen af efterretningsvæsenet til Rye fremgår af de efterretningsrapporter, Rye videresendte til det nørrejske korps i april (RA. Nørrejske Armekorps. Rapporter og meldinger. Æske 10).

57 I alle militære rapporter fra krigens tid omtales Leerbeck som ”Lieutenant”. I et brev til Københavns politidirektør omtalte Leerbeck selv sin stilling ”i Krigsministeriets Tjeneste” (RA. Cosmos Bræstrups privatarkiv. Æske 4: Læg C13, et brev fra Leerbeck 16. december 1850). I Statsrådet blev Leerbecks rapporter fremlagt af krigsministeren (*Statsrådets forhandlinger* 21. marts 1850).

strup, da de havde arbejdet sammen i årevis, og meningen var, at Leerbeck skulle vende tilbage til politiet efter krigen. Den civile regeringskommissær, Frederik Ferdinand Tillisch, var i august 1849 bekymret for, om Leerbeck skulle tilbage til København allerede under våbenhvilen, og skrev derfor et brev til politidirektøren, idet han personligt ønskede at gøre brug af efterretningsrapporterne fra Leerbeck om situationen i Nordslesvig. Tillisch så helst, at efterretningerne kunne tilstilles ham, “uden at Opmærksomheden blev henledt paa, at han stod i Forbindelse med mig”, da det kunne få skadelige følger, hvis det blev kendt, at Leerbeck arbejdede for Tillisch. Rapporterne kunne sendes til en dækadresse i Sønderborg, hvorfra Tillisch i Flensborg dagligt fik post med dampskibet. Tillisch pointerede i øvrigt, at det var vigtigt, at Leerbeck ikke tog ophold i hertugdømmet, men forblev i Kolding.<sup>58</sup> Leerbeck vendte ikke tilbage til København, men forblev ved hæren krigen ud (og efter krigen i Slesvig).

Efter Leerbeck forlod København, brevvekslede han regelmæssigt med Cosmos Bræstrup. Formålet var at holde det gode forhold ved lige af både arbejdsmæssige og personlige årsager. Brevene indeholder et væld af venskabelige beretninger om livet under felttoget, hils familien osv. På det arbejdsmæssige plan foregik der et (i hvert fald for hæren) frugtbart samarbejde mellem hærens efterretningsvæsen og Københavns Politi, som blev koordineret i de private breve mellem de to. Leerbeck og Bræstrup udvekslede oplysninger om personer, som blev holdt under overvågning mistænkt for spionage, og om personer, Leerbeck benyttede som meddelere.

Der kan formuleres en interessant hypotese om handel med oplysninger mellem Bræstrup, tysk politi og Leerbeck, som giver en plausibel forklaring på Bræstrups brug af agenter i udlandet, men hypotesen kan ikke bevises. Under det meste af Bræstrups tid som politidirektør havde han meddelere i både ind- og udland, som blev betalt for at sende fortrolige oplysninger om kriminelle miljøer, oprørsbevægelsen i Holsten og sågar det revolutionære miljø omkring Karl Marx i London.<sup>59</sup> Den mest berømte af disse meddelere var Edgar Bauer, som Bræstrup finansierede i perioden fra 1852 til 1861 som betaling for rapporter om de revolutionære miljøer. Bræstrup brugte mange penge på agenter og havde ikke umiddelbart brug for oplysninger om f.eks. det tyske emigrantmiljø i London (i hvert fald ikke til eget brug).

Bræstrup solgte tilsyneladende disse oplysninger til tysk politi, som gennemførte retssager mod den spirende kommunistiske bevægelse i Tyskland<sup>60</sup> – men for hvilken pris? Vi ved, at tyske politimyndigheder kvitterede med oplysninger om tyske kommunister, bl.a. Wilhelm Stiebers berømte kommunistleksikon, men måske modtog Bræstrup også oplysninger af større værdi: kontakter, som Leer-

---

58 KB. Cosmos Bræstrups privatarkiv. Brev fra Tillisch 3. august 1849.

59 Pedersen (2014) (om Bræstrups og Leerbecks brug af meddelere før Treårskrigen); Dahlerup (1978) (om Bræstrups meddelere i udlandet efter Treårskrigen).

60 Dahlerup (1978), pp. 69ff.





Københavns politidirektør Cosmus Bræstrup (portræt 1844: flickr.com, Museum of Copenhagen) og hans nærmeste medarbejder i enevældens sidste år, John Erik Leerbeck, spillede en central rolle i effektiviseringen af hærens spionage og kontraspionage under felttogene i 1849 og 1850. Leerbeck blev af Overkommandoen i juni 1848 forsøgt headhunted til stillingen som efterretningschef, men tiltrådte først i marts 1849. Med assistance fra amtmænd, politimestre og sognefogeder lykkedes det Leerbeck at etablere et fintmasket net af meddelere nord for Kongeåen. Ikke mindst lykkedes det – med Bræstrups hjælp – at rekruttere en række meddelere i Hamborg, Altona og den sydlige del af hertugdømmerne, som holdt den danske hær underrettet om troppetransporter til Hamborg, den slesvig-holstenske hærs sundhedstilstand, antallet af indlagte på lazaretter, de slesvig-holstenske hvervekampagner, et overblik over antallet af de frivillige soldater, der strømmede til fra hele ”Deutscher Bund”, og meget andet. (Portræt Leerbeck: Holst & Larsen 1888)

beck kunne bruge i kampen mod oprøret i Holsten. Det fordrer selvfølgelig, at en embedsmand var villig til at stække oprørerne i Holsten.<sup>61</sup>

Københavns politidirektør var langt fra den eneste i politiet, som gennem Leerbeck bistod den militære efterretningstjeneste med såvel spionage som kontraspionage. Efter de tyske tropper krydsede Kongeåen i foråret 1849, blev de jyske amtmænd, politimestre og sognefogeder involveret og hjalp Leerbeck med at finde egnede folk til stafetter, vagtposter og vejvisere. Fra midten af juni 1849 blev ansvaret for etablering og drift af stafetlinjer overdraget til politiassistent Grønlund<sup>62</sup> i Framlev (vest for Aarhus). Enhver forandring i fjendens styrke og stilling

61 Dahlerup (1978), p. 68 (om Bræstrup og Stiebers kommunistleksikon).

62 Anders Grønlund født 1812 i Uby. I generalstabsværket er Leerbeck og Grønlund de eneste i efterretningsvæsenet, hvis navn blev nævnt. I den officielle biografi i *Danske Jurister 1736-1936* nævnes det derimod ikke, at Grønlund under krigen arbejdede for hæren i Jylland, men blot at han 1849-1851 var politiassistent i Københavns amts nordre birk. Den 29. december 1851 blev han herredsfoged på Als. Efter tabet af Slesvig i 1864 flyttede han til Bornholm og var borgmester i Svaneke fra 1869 til sin død i 1893.



En forudsætning for den danske hærs handlefrihed var, at flåden bevarede søherredømmet og kunne forsyne hæren og transportere den mellem landsdele og indsættelsesområder. Men uden en effektiv efterretningstjeneste kunne denne overlegenhed ikke udnyttes målrettet. (C.Fr. Sørensen ”Eskadren i Østersøen 1850”, Jørgen Paulsen, Billeder fra Treaarskrigen 1848 1849 1850 (Frederiksborg 1952))

skulle meldes til Leerbeck, som ”*ledede det udviklede Maskineri*”, samt – hvis det hastede – direkte til forpostkommandøren.<sup>63</sup> Kontraspionagen blev på samme tid forstærket, ved at ingen længere måtte passere forpostkæden uden først at have henvendt sig ved Ryes hovedkvarter og have fået udleveret en passerseddel af Leerbeck – efter behørig undersøgelse og godkendelse, som fandt sted i samarbejde med de lokale politimyndigheder.<sup>64</sup>

Hovedparten af den underlegne danske hær under felttoget i 1849 bemandede fæstningerne ved Dybbøl og Fredericia eller lå i reserve på Als og på Fyn. Ryes korps på 9.000 mand havde til opgave at binde den preussiske general Karl von Prittwitz’ dobbelt så store styrke ved langsomt at trække op igennem Østjylland. Om Ryes dristige felttog skulle lykkes, uden at korpset blev omgået og nedkæmpet eller taget til fange, afhang ikke alene af, at korpset med rytteriopklaring kunne følge modstanderen direkte over for sig, men fordrede et meget mere præcist efterretningsbillede, end rytteriet kunne levere. En omfattende overvågning af de fjendtlige styrker og et hurtigt varslingsystem var nødvendigt og kunne kun leveres ved en velorganiseret mobilisering af civile kræfter. At det udviklede maskineri fungerede efter hensigten, fremgår af følgende citat:

63 Generalstaben (1867-1887), bind 2, pp. 701f.

64 Generalstaben (1867-1887), bind 2, p. 714.

*”Af Bevægelser i den fjendtlige Leir den 20de Juni om Aftenen, der kom til Ryes Kundskab, hvoriblandt General Prittwitz’s Hovedkvarters Forlæggelse fra Horsens til Skanderborg, var det at formode, at han den følgende Dag vilde rykke frem, og saaledes skete det...”*<sup>65</sup>

Det lille eksempel er tilstrækkeligt til at vise, hvor rigtigt det var, at Overkommandoen gav slip på efterretningsvæsenet og placerede Leerbeck hos Rye. Hvis hærens centrale efterretningscenter fortsat havde været ”korrekt” placeret ved Overkommandoen under stabschefens tilsyn, havde det skabt en forsinkelse i informationsstrømmen til Ryes hovedkvarter, som kunne have været kritisk. F.eks. krævede oplysningen om Prittwitz’ hovedkvarters flytning, at der blev handlet hurtigt. Hvis ikke efterretningen var nået frem til Rye rettidigt, havde der været større risiko for, at korpset var blevet overrasket af den tyske fremrykning.

Det efterfølgende udfald fra Fredericia, hærens stolthed, er ligeledes utænkeligt uden et sikkert efterretningsbillede. Hvis overraskelsesangrebet skulle krones med held, krævede det sikker viden om størrelsen af de fjendtlige styrker ved Fredericia og ikke mindst, hvor de øvrige enheder befandt sig, så der kunne laves en sikker beregning af, om de ville kunne nå frem i tide. Strategien var at skabe en lokal og midlertidig overtalssituation ved Fredericia til trods for den generelle undertalssituation. Det lykkedes ved at overføre hovedstyrken af Ryes korps fra Helgenæs til Fredericia sammen med enheder fra Fyn, idet søtransporter var langt hurtigere end landtransporter.

Det hører med til forståelsen af efterretnings- og kontraetterretningsindsatsen, at overraskelsesangrebets succes også var afhængig af, at troppetransporterne kunne hemmeligholdes, og at indikationer på den forestående operation ikke blev afsløret. Det var i den forbindelse et stort problem, at censuren blev ophævet året før, og at Grundloven fra juni 1849 forbød en genindførelse af censur. Ulempen ved den liberale revolution var, at den fjendtlige hær også læste de danske aviser. De jyske lokalaviser offentliggjorde løbende, hvor enhederne i Ryes korps befandt sig, og hæren havde intet middel imod det. Friheden var ganske enkelt den største udfordring for den kontraetterretningsindsats, der skulle sikre Ryes korps. Overkommandoen klagede til krigsminister Hansen over problemet den 18. april, den 2. maj, den 28. maj og den 14. juni 1849. Situationen var fortvivlende, og den 19. juni 1849 henvendte krigsministeren sig igen til justitsministeren med problemet. Ifølge indberetningerne til Krigsministeriet kom oplysninger om general Ryes korps *”tidligere og nøiagtigere ... til Fjendens Kundskab ved Aviserne, end ved Spioner og Recognosceringer”*.<sup>66</sup>

Krigsministeren sluttede sin henvendelse til justitsministeren med en indtrængende bøn, om ikke han ville se på problemet og *”foranledige en ny provisorisk*

<sup>65</sup> Beck (1863), pp. 92f.

<sup>66</sup> RA. Justitsministeriets 1. kontor. Journalsager. Æske 43: 1849.B.1951. Skrivelse fra Krigsministeriet af 19. juni 1849 med bilag.

*Anordning*”, så det blev strafbart at offentliggøre efterretninger om de militære foretagender. ”*Det turde med det anførte være tilstrækkeligen godtgjort, at den bestaaende uindskrænkede Frihed til at optage hvilke som helst Efterretninger om vore militaire Forhold i de offentlige Tidender, paa ingen maade lader sig forene med de Hensyn, Krigens Førelse nødvendigen fordrer.*”<sup>67</sup>

Generalprokurøren udarbejdede et lovudkast, sagen blev drøftet i Statsrådet den 23. juni, men Hansens ønske blev afvist. Problemerne fortsatte, og netop i dagene op til felttogets store satsning gik det helt galt. Dagen før udfaldet klagede krigsministeren over, at troppebevægelsen til Helgenæs, ”*som man har gjort Alt for at holde hemmelig og unddrage Fjendens Opmærksomhed, hvad man ogsaa hidtil har haabet var sket*”, stod beskrevet i detaljer i en fynsk lokalavis.<sup>68</sup> Dagen efter videresendte krigsministeren endnu et brev fra Overkommandoen i Jylland, som

*”paany høiligen besværer sig over Bladredacteurernes Indiscretion. Armeecorpsset fremhæver Vanskeligheden af at skjule vore Troppers Concentration for Fjenden, og tilføier, at selv de heldigste Bestræbelser i denne Retning ville være frugtesløse, naar det ikke kan forhindres, at Bladredacteurerne nøiagtigen angive Troppebevægelserne.”*<sup>69</sup>

Dagen efter godkendte Statsrådet, at kongen udstedte en provisorisk lov ved navn ”*Forbud imod ved Trykken at offentliggjøre Efterretninger vedkommende Krigen*”, som fik gyldighed, så længe krigen varede.<sup>70</sup>

Efter felttoget i 1849 opholdt Leerbeck sig i Kolding, men oprettede en ”*Hovedstation i Flensborg, hvorfra der udsendes Rejsende til Holsten*” med det formål at sikre hæren mod overraskelsesangreb og etablere grundlaget for den militære planlægning. Stationen blev ledet af politimesteren og chefen for toldkontoret i Flensborg, der ekspederede efterretningerne videre til Leerbeck i Kolding.<sup>71</sup>

## Spioner

Der findes ingen statistik, som kan give os et kvantitativt overblik over de danske spioners forhold – hverken i form af kriminalstatistik over tyske straffesager vedrørende spionage (antal arrestationer eller domfældelser) eller i form af navnelister, lønudbetalinger og lignende i danske arkiver. Vi må forlade os på enkeltsager.

67 RA. Justitsministeriets 1. kontor. Journalsager. Æske 43: 1849.B.1951.

68 RA. Justitsministeriets 1. kontor. Journalsager. Æske 43: 1849.B.1951; Bruhn (2017), pp. 95-102.

69 RA. Justitsministeriets 1. kontor. Journalsager. Æske 43: 1849.B.1951. Skrivelse fra Krigsministeriet af 6. juli 1849.

70 For en detaljeret analyse af den militære kamp for indgreb i ytringsfriheden, se Bruhn (2017), pp. 95-102

71 Generalstaben (1867-1887), bind 3, p. 161f.

Spionage var umiddelbart et hverv for mænd. Der er fra krigsårene bevaret et omfangsrigt kildemateriale om spionerne, hvor enten deres navne fremgår, eller hvor vi som minimum kan udlede den anonyme persons køn, og det er i alle tilfælde mænd. Der er imidlertid tre undtagelser. Hans Krügers søster, Ingeborg, hjalp som nævnt til med at modtage og videresende efterretninger. At en hustru, søster eller datter var informeret og hjalp til efter bedste evne, er ikke så overraskende og var sikkert meget almindeligt. De to andre kvinder giver et mere interessant indblik i efterretningsvæsenet og dets metoder.

Under våbenhvilen i vinteren 1849-1850 befandt Leerbeck sig i Kolding og benyttede blandt andet tiden på at rekruttere meddelere i hertugdømmerne. Han drøftede sagen med Bræstrup, som foreslog forskellige personer, der kunne tænkes at være egnede. I efterretningsrapporterne røbede Leerbeck aldrig meddelernes identiteter, men i de private breve til politidirektøren blev sikkerheden ikke håndhævet lige så strengt. Bræstrup foreslog, at Leerbeck kunne bruge den bornholmske værtshusholder Andersens kone, hvilket af Leerbeck blev kommenteret med, at han huskede hende ganske godt. Umiddelbart var han ikke meget for at benytte ”Fruentimmere”, når det drejede sig om indhentning af *militære* efterretninger (synspunktet lader til at være, at mænds evne til at beskrive det observerede i detaljer ganske enkelt var bedre, da mænds faktuelle viden om militære forhold var større). ”Hvad hende imidlertid angaar, tror jeg, at hun kunne være til stor Nytte, naar hun kunde komme i Bekjendtskab med en eller anden velunderrettet Mand, og jeg tror ikke at hendes Dyd vil være til Hinder derfor.” Hvis hun kunne overtales dertil, skulle Bræstrup sende hende til Kolding, så hun kunne modtage nærmere instrukser. Efter eget udsagn havde Leerbeck rigeligt med meddelere i hele Slesvig, så hun skulle sendes til Holsten og helst til Rendsborg.<sup>72</sup>

En tæt relation mellem sex og spionage fylder meget i skønlitteraturen om spioner, men myten kan sjældent dokumenteres – i dette tilfælde dog i herrernes intentioner, selvom det ikke sømmede sig for fine folk at udpensle det på skrift.

Den tredje kvinde hed Dorothea og var kendt under navnene Doris, Mutter Esselbach eller Madam Esselbach. Hun blev gift med en købmandssøn fra Altona og blev efter mandens død i 1840 indehaver af hotellet Stadt Hamburg på Lollfuss i Slesvig by. Det velbesøgte hotel fungerede også som kro og posthus og som stoppested for diligencen på landevejen mellem Flensborg og Rendsborg. Hotellet blev et samlingspunkt for den danske hær i april 1848 og igen efter slaget ved Isted i juli 1850. Den udsøgte sygepleje, gæstfrihed og almindelige forplejning, danske officerer modtog, blev af mange beskrevet i erindringer og i det engang berømte digt ”Den lille Hornblæser”.<sup>73</sup> I perioden fra sidst i april 1848 til juli 1850 husede hotellet ofte tyske officerer, som blev mødt med den samme imødekommenhed, og denne vekslen mellem de krigsførende parter gentog sig under krigen i 1864.

72 RA. Cosmos Bræstrups privatarkiv. Æske 4: Læg C13. Brev fra Leerbeck 8. januar 1850.

73 Barløse (1960), pp. 212ff.



Dette førte i 1890 til en diskussion i Danmark af, hvor hendes loyalitet i den nationale strid egentlig lå, og om hun i grunden fortjente den varme omtale, hun fik i mange officerserindringer. Den danske stat betalte på det tidspunkt for vedligeholdelsen af hendes grav i Slesvig. Sikkert var det, at hun hverken kunne tale eller skrive dansk, men alene plattysk og tysk. Desuden faldt det nogle for brystet, at *”Vel var hun en jovial og moderlig værtinde for vore officerer, men efter Dannevirkes rømning var hendes moderlighed for preusserne lige så varm”*.<sup>74</sup>

Hendes sindelag og livshistorie blev siden grundigt undersøgt af Børge Barløse, som helst ville konkludere, at hun forholdt sig neutralt til nationalitetskampen og blot ønskede at være et varmt og imødekommende menneske over for begge parter. Hun var ganske enkelt så generøs og hjælpsom, at hun af samme årsag blev berømt og afholdt i både danske og tyske kredse (især officerskredse). Barløse havde blot det problem, at der i postvæsenets arkiv i København lå en dansk spions selvbiografi skrevet i 1860, som blev fundet og udgivet i 1931-1933, og som ikke passede ind i det øvrige billede af Madam Esselbach. Denne ene beretning afveg fra alle de andre om hende på både dansk og tysk. Barløse kunne derfor ikke beslutte sig for, om beretningen var troværdig eller ej, og hvad konklusionen egentlig var.<sup>75</sup>

Som det vil fremgå, var sandheden, at hun i perioden 1849-1850 var spion for den danske hær og med stor succes formåede at spille et hemmeligt dobbeltspil.<sup>76</sup>

Johan Jakob Bladt fra Flensborg blev i 1860 afskediget i postvæsenet i en alder af 52. For at redde sin ansættelse sendte han et meget langt brev til generaldirektøren for post- og telegrafvæsenet om sin gerning under krigen, og hvordan han blev ansat i postvæsenet. Brevet gjorde gavn, og Bladt blev omplaceret til en anden stilling.<sup>77</sup> Brevet er i udpræget grad et selvrosende defensorat, som havde til formål at sikre hans fortsatte levebrød, men grundfortællingen er troværdig og giver et detaljeret indblik i, hvordan Leerbeck under våbenhvilen 1849-50 indhentede efterretninger fra Sydslesvig og Holsten.

Bladt boede ved landevejen i den nordlige ende af Flensborg og arbejdede i 1849 for hæren med det *”Hverv at tælle alt Militær, som drog ud [af byen], saa nøje som mulig og opgive hvilken Vaabenart og Nation”* samt give oplysningerne til sin bror, som foretog sig det samme og var leder af den gruppe, der *”talte militær”* og sendte oplysningerne om troppebevægelser videre til Overkommandoen.<sup>78</sup> Gennem broren fik han desuden til opgave at indhente oplysninger om den militære tilstedeværelse i nærområdet og terrænet mellem Flensborg og Slesvig til brug i den danske hærs operative planlægning. En enkelt gang indvilgede han også i at gennemføre en efterretningsrejse til Slesvig, Rendsborg, Neumünster,

74 Barløse (1960), p. 229.

75 Barløse (1960), pp. 218f. og 229f.

76 Det er muligt, at spioneringen ikke sluttede i juli 1850, men det er kun i denne periode, at den kan dokumenteres. Hun døde i 1869.

77 Hiorth-Nielsen (1931), pp. 272ff.

78 Hiorth-Nielsen (1931), p. 279.

Kiel, Altona og Hamborg. Da han kom hjem en uge senere, fandt han sin kone ”syg og sengeliggende af Sorg og Bekymring”. Broren ”var i slem Mistanke for Spioneri”, blev udvist af Slesvig og rejste til Danmark, hvorimod han selv undslap myndighedernes opmærksomhed.<sup>79</sup>

Våbenstilstanden indtrådte, og i oktober 1849 blev Bladt opfordret til at søge en stilling som konduktør. Kammerråd Boolsen var chef for det slesvigske toldkontor i Flensborg og den, der trak i trådene. Han havde fået Bladt anbefalet til at udføre det hverv, Boolsen havde i tankerne.<sup>80</sup> Ved ansættelsessamtalen skulle Boolsen have sagt: ”Altsaa De er Bladt. Broder til Skibskapt. Bladt [...] tør De vove at komme til Slesvig eller maaske senere til Rendsborg? [...] jeg kjender alle Deres Meriter og Puds, som De har udført, og derfor er det mig magtpaaliggende at spørge Dem, om De igjen tør gaa derhen; jeg kjender Deres Hamborgrejse saa godt som alt det andet.”<sup>81</sup>

Bladt blev officielt ansat på Haderslev postkontor, men var reelt udvalgt som fortrolig overbringer af meddelelser mellem Boolsen og Madam Esselbach i en stilling som konduktør på diligencen mellem Flensborg og Slesvig by. Boolsen bad Bladt holde øjne og ører åbne og aflægge nøje rapport, men kun til ham personligt. Bladt fortalte, at ”under mit Ophold i Slesvig var jeg sædvanlig i Postholderiet, hvor Madam Esselbach og jeg taltes ved saa ugenert, det lod sig gjøre, thi hendes Postholderibestyre var med i Hemmeligheden”. Postbestyrer Petersen var officielt en god slesvig-holstener, der modtog posten fra Holsten, nød postchaufførernes tillid og derigennem modtog gode efterretninger fra Rendsborg. ”Mad. Esselbach drev samme Spil blandt de højere Stænder ved at pumpe Officererne og selv General Hahn, der boede hos hende. Paa denne Maade kunde jeg meddele Hr. Justitsraad Boolsen baade, hvad der passerede i Rendsborg og Slesvig.”<sup>82</sup>

I detaljer udpenslede Bladt, hvordan den hemmelige kommunikation fandt sted både mundtligt og skriftligt, om sit eget vovemod, og om hvordan han med stor succes trodsede alle farer. Det nævnes kort, at Esselbach hemmeligt modtog betaling af Boolsen, som Bladt overrakte hende eller postbestyreren. Bladt påstod desuden, at han i løbet af vinteren 1849-1850 lærte Leerbeck at kende (talte med ham et par gange), fordi han i tjenesten skulle med postvognen til Kolding, og at han hver gang havde hilsener og meddelelser med fra sin bror og Boolsen, som han skulle overrække Leerbeck. Det fremgår desuden, at Leerbeck havde en betroet mand ved navn Hr. Stenil, som rejste med fortrolige breve. Da Bladt kendte ham i forvejen, var han formentlig fra Flensborg og fungerede som budbringer mellem Boolsen og Leerbeck.<sup>83</sup>

Efter slaget ved Isted tog Leerbeck ophold i Slesvig by, og kort efter ankomsten sendte han Bræstrup en hilsen, der bekræfter Bladts beretning om den hjertelige

79 Hiorth-Nielsen (1931), pp. 283f.

80 Hiorth-Nielsen (1931), pp. 285ff. og (1933), pp. 1ff.

81 Hiorth-Nielsen (1933), p. 2.

82 Hiorth-Nielsen (1933), p. 3f. Kammerråd Boolsen blev senere i 1850 udnævnt til justitsråd og omtales af Bladt konsekvent som sådan.

83 Hiorth-Nielsen (1933), pp. 4-18.



Den tyske enke Doris Esselbach ejede under krigen hotellet Stadt Hamburg på Lollfuss ved indgangen til Slesvig by, som fungerede som postkontor, som stoppested for diligencen mellem Rendsborg og Flensborg og som opholdssted for først danske og siden tyske officerer. Hun er ofte positivt omtalt i både tysk- og dansksprogede officerserindringer for hendes hjertelige imødekommenhed, hotellets behagelige atmosfære og hendes gæstfrihed over for begge de stridende parter, på trods af at hun kun var tysktalende. I virkeligheden var hun dansk spion, højt værdsat af Leerbeck, og hendes dobbeltspil blev aldrig afsløret. Hendes kurer var postfører Bladt, som blev håndplukket og ansat som chauffør i postvæsenet med det formål at fungere som bindeled mellem Esselbach og efterretningstjenesten. (Holst & Larsen 1888)

Doris, der pumpede officererne i Stadt Hamburg: ”*Fra madam Esselbach, der godt mindes Dem, skal jeg hilse, Hun er den dygtigste Kone, jeg kender, og er mig til særdeles megen Gavn.*”<sup>84</sup> Ingen andre fik så rosende ord med på vejen.

På Landesarchiv Schleswig-Holstein er bevaret papirer fra politietterforskning, som ikke førte til domfældelse. Gårdejer Paul Nissen fra Ostorp (i dag Osdorf) blev tiltalt for spionage, men frifundet ved dom i 1849. Hattemageren i Aabenraa, Nicolai Sørensen Balløe, blev mistænkt for spionage, men sagen blev henlagt i 1849. Økonomen Carl Schmidt fra Probsteierhagen blev arresteret pga. mistanke om spionage, men siden løsladt uden tiltale.<sup>85</sup>

Hvis vi skal tro rapporterne fra Leerbeck, blev der foretaget mange lignende anholdelser 1849-1850. Ifølge Leerbeck var de slesvig-holstenske gendarmere ”forsynede med Lister over de dansksindede Nordslesvigere, hos hvem jævnlig

84 RA. Cosmos Bræstrups privatarkiv. Æske 4: Læg C13. Brev fra Leerbeck 30. juli 1850.

85 LASH. Abteilung 55. Militärische Behörden der Erhebungszeit 1848-1851. Sag nr. 468, 696 og 697.

*Undersøgelser, navnlig efter Papirer, anstilles, og paa den ringeste Mistanke arresteres de*.<sup>86</sup> Laurids Skau var under felttoget i 1848, hvor han fungerede som efterretningschef, efterlyst, og hans gård og familie udsat for husundersøgelser og arrestationer.<sup>87</sup> Hans bror, Peder, blev angiveligt holdt ”*under stadig Opsigt og gjentagne Gange var arresteret, sigtet for Spioneri*”.<sup>88</sup>

Oberst Ræder omtaler i sine krigsoptegnelser en dansk spion, som kan prise sig lykkelig over, at Ræders erindringer først blev udgivet posthumt i 1911. Den 22. juli 1850 klokken syv om aftenen ankom en mand ved navn Hübner til forposterne foran Husby. Han havde tjent i oprørshæren i 1848, ”*men nu tjente han os som Spion og til den Ende [med det formål] havde været 3 Dage i det sydlige Slesvig og vidste fuldkommen Oplysning om Fjendens Styrke og Stilling, hvilken han i Detail meddelte mig*”. Ved ankomsten til forposterne gav Ræder ham en vogn og lod ham ”*under Escorte ledsage til Hovedkvarteret i Flensborg med behørig skriftlig Melding herom*”.<sup>89</sup>

De tyske arkiver giver erindringen en vis troværdighed. Hans navn var Karl Hübner, og han var underofficer i 15. infanteribataljon i den slesvig-holstenske hær. Inden krigen sluttede, modtog den slesvig-holstenske regering et tip om, at Karl Hübner måske arbejdede som spion. Mistanken om spionage blev rejst af baron von Liliencron, som var kommissær for udenrigske anliggender i Berlin. Spionagemistanken blev undersøgt af auditørerne, men sagen blev henlagt i 1851, og Hübner blev aldrig dømt.<sup>90</sup>

Leerbeck modtog breve fra personer i Dresden, Hamborg, Altona, Kiel og et par landsbyer i Holsten. Nogle af brevene er vedlagt som bilag i rapporterne til Overkommandoen, men dér er alle navne skåret væk med en pennekniv, så personerne ikke kan identificeres, og i efterretningsrapporterne er alle meddelelser anonymiseret.<sup>91</sup> Den eneste kilde til, hvem meddelerne i Holsten var, er Leerbecks breve til Bræstrup, da Bræstrup ikke kunne hjælpe med rekrutteringen af meddelere, uden at de pågældendes navne blev nævnt. I januar 1850 var Leerbeck afvisende over for Bræstrups forslag om at anvende Købmand Hansen i Hamborg. Leerbeck troede, at hans forsigtighed ville forhindre ham i at opsnuse noget af interesse, og mente i øvrigt, at hans lønkrav var så høje, at ”*jeg ikke bør indlade mig med ham, uden at han først havde aflagt Prøver paa sin Dygtighed*”. Købmand Lütken var anderledes attraktiv, men han ville næppe lade sig hverve,

86 RA. Nørrejske armékorps. Rapporter fra Ryes korps. Æske 10: Læg 2. General Flindts korps til Det Nørrejske Armékorps 17. august 1849 vedlagt kopi af rapport fra Leerbeck dateret 16. august 1849. Der er generelt mange indberetninger om arrestationer og husundersøgelser i Slesvig.

87 Jørgensen (1938), pp. 208 og 238.

88 Petersen (1940), pp. 68f.

89 Ræder (1911), p. 235.

90 LASH. Abteilung 55. Militärische Behörden der Erhebungszeit 1848-1851. Sag nr. 910: Karl Hübner.

91 RA. Overkommandoen over den aktive armé. Indkomne rapporter og meldinger 1850-1851. Æske 17. RA. Nørrejske armékorps. Rapporter og meldinger. Æske 10.

“da enhver dansk bliver meget nøje paaagtet”, men måske var han villig til at sende en pålidelig mand til Danmark, hvis han fik kendskab til noget af vigtighed.

Slesvig-holstenerne overvågede tilsyneladende nøje danskerne i Holsten, for Leerbeck havde fået “flere Løfter fra danske i Holsten (saaledes ogsaa fra Kjerumgaard i Kiel) om at skaffe mig Efterretninger, men jeg tør ikke stole derpaa, da de er forknytte og bange for at blive opdagede”.<sup>92</sup> Om købmand Lütken og de øvrige alligevel indvilgede i at arbejde for Leerbeck, er uvist. Formentlig ikke, for da våbenhvilen lakkede mod enden, og hæren gjorde sig klar til at rykke ind i Slesvig, kunne Købmand Hansen alligevel godt bruges. Leerbeck besluttede sig for at beholde ham og havde aftalt med ham, at han fik 3 rigsbankdaler dagligt, så længe han lå stille, og 5, når han var ude at rejse.<sup>93</sup>

Yderligere to spioner skal nævnes. Den ene var aktiv i efterretningsvæsenet i begge krige og meldte sig til tjeneste igen i sommeren 1870, da muligheden for en tredje slesvigsk krig åbnede sig. Han tiltrak sig slesvig-holstensk opmærksomhed og blev i september 1849 lagt for had i *Neue freie Presse*. I 1864 og i 1870 tiltrak han sig dansk opmærksomhed, blev omgærdet af mystik og én, man talte om. Han var aktiv i efterretningsvæsenet allerede i foråret 1848 og arbejdede tilsyneladende med indhentning af efterretninger gennem hele krigen. Det var Jens Petersen fra Heils, også kaldt Heils-Petersen eller løjtnant Petersen. Blandt efterretningsrapporterne fra 1848 og 1849 ligger mange fra Petersens hånd og fra civile, der påteggede deres indberetninger med ”Efter Ordre af Lieutenant Petersen”.<sup>94</sup>

Den anden var Jørgen Jørgensen, hvis spionering under krigen efterfølgende blev et højdepunkt i lokalhistorien. Peter Bonefeld og Jørgen Jørgensen fra landsbyen Sottrup fik deres historie skrevet af en bibliotekar i 1940 på baggrund af lokalsamfundets mundtlige overleveringer samt nogle gamle optegnelser fra Peter Bonefeld, som var kommet i forfatterens besiddelse efter sønnens død. De mundtlige fortællinger havde på det tidspunkt antaget karakter af mytedannelse, og især Jørgensens bedrifter som spion under Treårskrigen var ”blevet forskønnede og har levet i Folkemunde”, med det resultat at Jørgensen var blevet til barn-domshelten for mange sønderjyder.<sup>95</sup>

Bonefeld blev i marts 1848 den lokale leder af folkevæbningen i Sottrup. Efter opløsningen af folkevæbningen henvendte Bonefeld og Jørgensen sig til Overkommandoen, hvor de tilbød deres hjælp og blev ansat som spioner. De aftalte aldrig at lade hinanden vide, hvad de foretog sig, og gik på den måde hver til sit.

92 RA. Cosmus Bræstrups privatarkiv. Æske 4: Læg C13. Brev fra Leerbeck 8. januar.

93 RA. Cosmus Bræstrups privatarkiv. Æske 4: Læg C13. Breve fra Leerbeck 8. januar og 24. juni 1850. Hegermann-Lindencrone omtalte i sine erindringer (1939, p. 82-85), hvordan en købmand i Kolding i marts 1849 fik ansættelse som kommis i et handelshus i Hamborg og derefter fungerede som Hegermann-Lindencrones meddeler. Den anonyme købmand kan meget vel have været enten Hansen eller Lütken.

94 RA. Nørrejydske Armeekorps. Rapport fra Ryes Korps. Æske 10: Læg 4 og 5; Jørgensen (1938), pp. 238f. Om Petersen i 1864 og 1870, se Bruhn (2017), kap. 2 og 4.

95 Petersen (1940), pp. 67-78; citatet er fra p. 72.



Jørgensen var hjulmager og blev i de mundtlige fortællinger kendt under navnet Hjulmanden eller på sønderjysk ”Æ gal Joller” (den skøre hjulmand).<sup>96</sup> Ifølge utrykte erindringer fra Sottrup nedfældet efter Jørgensens død i 1880 kom det til fjendens kundskab, at han arbejdede som spion, og en tysk patrulje omringede hans hus. Han flygtede op på loftet, hvorfra han kunne kravle ind i skorstenen og undslippe patruljens opmærksomhed, men der blev opstillet en vagtpost ved huset, som opdagede ham, da han kravlede op ad skorstenspiben. Patruljeføreren forlangte, at han skulle overgive sig og komme ned.

*”Herpaa svarede Jørgensen, at han havde 500 Mursten i sin Skorsten, dem vilde han bruge til sit Forsvar. Da han atter opfordredes til at overgive sig, indsaa han nu nok, at der var intet andet at gjøre, end at overgive sig. Kun forlangte han, at Patrullieføreren skulde aflægge det Løfte til hans Hustru, at han vilde lade ham urørt, naar han kom ned.”*<sup>97</sup>

Årtier senere havde vandrehistorien udviklet sig til, at Jørgensen fra skorstenens top *kastede* med murstenene. I 1918 blev der produceret lokale nødhjælpspenge i Tyskland med lokale motiver, og i Sottrup blev pengesedlerne trykt med et billede af hjulmanden i skorstenen, der kaster med mursten mod patruljen.<sup>98</sup>

I 1849 blev Jørgensen i Sønderborg af Frederik VII benådet med Dannebrogsmændenes hæderstegn, og i 1877 modtog han Krigsministeriets erindringsmedalje for sin frivillige krigsdeltagelse 1848-1849 og 1864, efter at general Wørishøffer havde attesteret, at Jørgensen i den første krig var *”en af de virksomste og paalideligste Efterretningsmænd”*.<sup>99</sup> Alligevel kostede det Jørgensen dyrt at være spion for hæren, hvorfor han i 1853 søgte det slesvigske ministerium om økonomisk kompensation for det tabte.

Arrestationen af Jørgensen fandt sted den 31. juli 1848. Hans hus blev *”omringet af 60 hannoveranske Jægere og Husarer, der bortslæbte mig, efter at have røvet Alt, hvad de brød sig om, alle mine rede Penge, et Sølvuhr, alle mine Støvler og Sko, Lagener og Skjorter. Under Forhaanelser og Mishandlinger slæbtes jeg til Rendsborg, hvor jeg hensad i haardt Fangenskab”* frem til den 21. september 1848.<sup>100</sup>

Allerede den 26. november 1848 blev huset igen omringet, denne gang af syv dragoner. Han kravlede igen op på loftet, men blev såret i benet af en sabel. Hjulmanden kastede en vognfælg efter dragonen, så han faldt ned ad stigen og tabte den ene spore – den blev siden gemt og benyttet som knage. Jørgensen sprang

96 RAÅ. Jørgen Jørgensens privatarkiv. Samlepakke 31: ”Erindringer om Hjulmand Jørgen Jørgensen” uden dato.

97 Ibid.

98 Petersen (1940), pp. 73-77. Et billede af pengesedlerne fra 1918 er trykt p. 76.

99 RA. Krigsministeriet. Ansøgninger om erindringsmedalje 1848-1850 og 1864, sønderjyder: Jørgen Jørgensen 30. maj 1877.

100 RAÅ. Jørgen Jørgensens privatarkiv. Samlepakke 31: afskrift af et brev fra Jørgensen til Det kongelige Ministerium for Hertugdømmet Slesvig 3. februar 1853.

derefter ud af et vindue og løb over til naboens gård. Dragonerne opdagede hans flugt og satte efter ham. Uheldigvis valgte de den direkte vej hen over den bløde eng, hvor hestene sad fast. Hjulmanden slap væk gennem Sottrupskov og blev om aftenen roet over til Als. Først den 10. juli 1849 turde han atter vende hjem til familien.<sup>101</sup> Om det sidste krigsår udtalte han selv, at ”i 1850 holdt Rheumatisme, som jeg have paadraget mig ved Feltpolitiets Strabadser, mig til Sygesengen i mit Hjem”.<sup>102</sup> Som kompensation for de mangeartede tab under krigen modtog han en pension på 50 rigsdaler om året.<sup>103</sup>

I de sidste ti år før Første Verdenskrig opstod såvel i Danmark som i resten af Europa en stærk offentlig interesse for spioner, såvel fiktive som virkelige, hvilket materialiserede sig i udgivelsen af spionromaner og i avisartikler. I Danmark var det ikke kun nutidens spioner, der indtog skønlitteraturen, men også historiske. Ikke overraskende valgte forfatterne at knytte romanerne til ”Ånden fra 48” og de stolte sejre i Treårskrigen frem for nederlaget i 1864. I 1911-1913 udkom en drengebogstrilogi om den 14-årige dreng Rasmus, som arbejdede som kurér og spion for General Rye under Treårskrigen, og i 1913 udkom den historiske roman *En dansk Spion fra 48*, som efterfølgende blev opført som teaterstykke.<sup>104</sup> Interessen i 1918 for Jørgensens bedrifter i 1848-1849 kan således både tolkes som en sejlivet vandrehistorie i lokalsamfundet, men også som udtryk for den eksplosive vækst i offentlighedens interesse i spionsager, der fandt sted i årene op til og under Første Verdenskrig.

## Krigens sidste måneder

Et detaljeret helhedsbillede af aktiviteterne i Leerbecks lille efterretningsvæsen kan rekonstrueres for perioden fra slaget ved Isted og frem til krigens afslutning ved hjælp af private breve sendt til Københavns politidirektør samt officielle skrivelser og rapporter sendt til Overkommandoen.<sup>105</sup> Aktiviteterne deler sig i to og kan i bred forstand betegnes spionage og kontraspionage. Der er imidlertid et flydende skel mellem den lovovertrædende spionage og den retshåndhævende

---

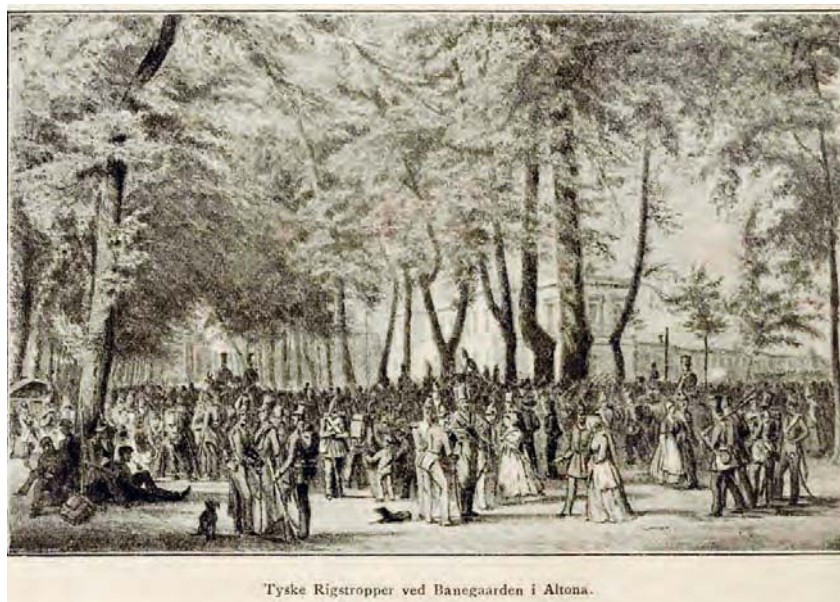
101 RAÅ. Jørgen Jørgensens privatarkiv. Samlepakke 31: ”Erindringer om Hjulmand Jørgen Jørgensen” uden dato; afskrift af et brev fra Jørgensen til Det kongelige Ministerium for Hertugdømmet Slesvig 3. februar 1853.

102 RA. Krigsministeriet. Ansøgninger om erindringsmedalje 1848-1850 og 1864, sønderjyder: Jørgen Jørgensen 30. maj 1877.

103 RAÅ. Jørgen Jørgensens privatarkiv. Samlepakke 31: ”Erindringer om Hjulmand Jørgen Jørgensen” uden dato.

104 Niels K. Kristensen: *Rasmus fra Rodskov* (1911); *Rasmus og Spionen* (1912); *Rasmus Spejder* (1913). Det Kongelige Bibliotek har et eksemplar af manuskriptet til teaterstykket ”En dansk Spion fra 48” og et eksemplar af den historiske roman af samme navn.

105 RA. Cosmos Bræstrups privatarkiv. Æske 4: Læg C13 (breve fra 30. juli til 16. december 1850). RA. Overkommandoen over den aktive armé. Indkomne rapporter og meldinger 1850-1851. Æske 17: 33 rapporter fra 1. august til 5. januar 1851; Overkommandoen over den aktive armé. Indkomne skrivelser. Æskerne 4 - 11: ti breve fra 30. juli til 6. december 1850.



I krigens indledende måneder havde den danske hær et meget vagt kendskab til den fjendtlige hærs stilling og styrke og i det hele taget, hvad der rørte sig bag de fjendtlige forposter. Et mere pålideligt overblik over Det tyske Forbunds tilførsel af tropper og materiel til Slesvig-Holsten blev tilvejebragt ved hjælp af meddelere på banegaardene i Hamborg og Altona, som nøje fulgte togtransporterne. (Holst & Larsen 1888)

kontraspiration. Indhentningen af militære efterretninger ved brug af spioner kan ikke adskilles fra de legale politimæssige undersøgelser, efterforskning af fjendtlige spioner, da aktiviteterne til tider blev udført af de samme personer og indberettet i de samme rapporter.

De efterretningsrapporter med nyt fra Holsten, som Leerbeck tilstillede Overkommandoen, drejede sig om militære forhold, som på forskellig vis kunne tillægges betydning for krigsførelsen. Der er dog enkelte undtagelser, hvor civile oplysninger – eksempelvis Statholderskabets regnskab – blev indberettet til Overkommandoen med anmodning om, at de blev videresendt til civile myndigheder (i dette tilfælde Finansministeriet).<sup>106</sup>

De fleste rapporter fra Leerbeck til Overkommandoen indeholder et kortfattet øjebliksbillede af den fjendtlige hærs styrke og stilling a la typen: Hovedstyrken befinder sig i og i nærheden af Rendsborg, forpostkæden går igennem de og de landsbyer, og der er kavaleriposter der og der. Nogle er mere udførlige i vurderingen af den slesvig-holstenske hærs størrelse og de enkelte enheders aktuelle placering. Rapporterne indeholdt ofte troppebevægelser og små korrektioner af

<sup>106</sup> RA. Overkommandoen over den aktive armé. Indkomne skrivelser. Æske 11: Leerbeck til Overkommandoen 3. december 1850.

det eksisterende efterretningsbillede, som f.eks. at rygtet om, at Frederikstad var forladt af insurgenterne, ikke var korrekt; byen var derimod besat af 1. kompagni af 6. bataljon.<sup>107</sup>

For at have præcise data om den slesvig-holstenske hærs samlede størrelse blev arbejdet med at hverve tyske frivillige nøje fulgt af Leerbeck via meddelere i Hamborg og Kiel, som straks efter slaget ved Isted kunne meddele, at regeringen i Kiel havde sendt folk til Berlin og Hannover for at skaffe nyt mandskab og lede hvervekampagnerne. Togtransporter med frivillige, kanoner, ammunition o.l. blev i Hamborg løbende observeret og indberettet. Nogle af indberetningerne giver indtryk af et meget præcist overblik over antallet af frivillige. Den 6. september lå antallet på mellem 5.000 og 5.200 frivillige, heraf var ca. 2.300 mand blevet indskrevet i Altona, og de øvrige i Glückstad, Lübeck eller Rendsborg. De frivillige blev et stadig større problem for slesvig-holstenerne. Hvervekampagnerne tiltrak vagabonder fra hele Tyskland, som voldte officerskorpset store vanskeligheder. For det første stak mange af efter første lønudbetaling, og for det andet voldte disciplinen problemer. Et jægerkorps havde været sammensat af frivillige og nyindkaldte 19-årige, men blev opløst og reorganiseret "*paa Grund af demokratisk Sindelag og Mangel paa Disciplin, som havde taget Overhaand*". Officerskorpset i den slesvig-holstenske hær havde derfor "*organiseret et ordentligt Spionsystem*", som holdt "*et vaagent Øje med alle Utilfredse*".<sup>108</sup>

Af betydning for den slesvig-holstenske hærs kampkraft var også hærens sundhedstilstand og antallet af syge, hvilket blev fulgt af Leerbecks meddelere med oplysninger fra de holstenske lazaretter. En koleraepidemi brød ud sidst i august og krævede daglige dødsfald i månedsviis, både i civilbefolkningen og i hæren. Ifølge Leerbeck blev omfanget af epidemien hemmeligholdt så meget som muligt og nedtonet i de slesvig-holstenske aviser.<sup>109</sup>

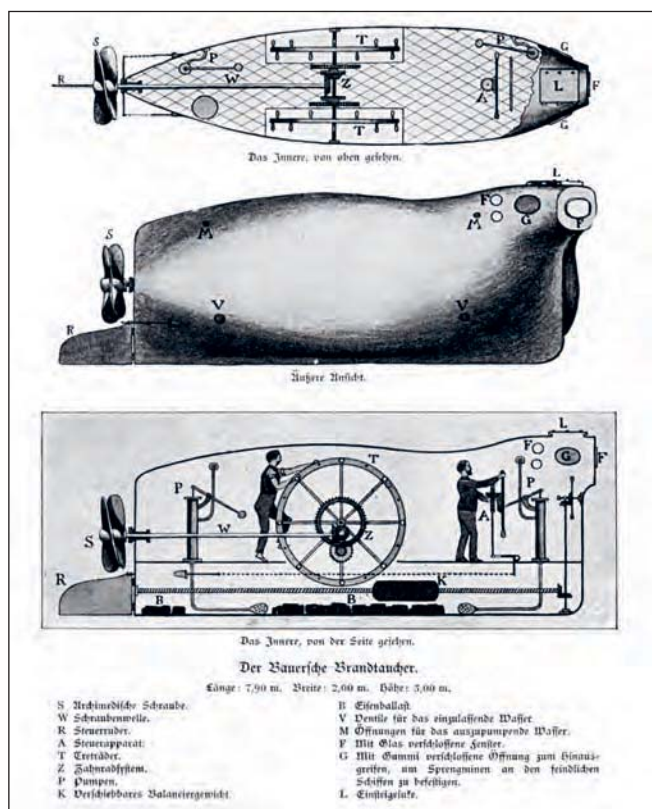
Følgende indberetning til Overkommandoen viser, at Leerbeck havde mindst én særdeles velinformeret meddeler i Kiel:

*"Med hensyn til den Baad, som hemmelig bygges i Kiel, og som skal benyttes til at gaa under Vandet for at sprænge Krigsskibe, har jeg faaet følgende nærmere Meddelelse: Bygmesteren er en Bairer, ved Navn Bauer (Hollensbauer kaldet), som af Private har faaet 3000 M Cou [Mark Courant], og er bevilget 4000 M af Statholderskabet. Hælvedesbaaden, som den kaldes, bygges i Form af et Æg, skal gaae 10 Fod under Vandet, og nedtynges med Jern og Sten. Den er forsynet med et Luftapparat,*

107 RA. Overkommandoen over den aktive armé. Indkomne rapporter og meldinger 1850-1851. Æske 17: rapporter fra Leerbeck august til december 1850 (om Frederikstad, se 1. august 1850).

108 RA. Overkommandoen over den aktive armé. Indkomne rapporter og meldinger 1850-1851. Æske 17: rapporter fra Leerbeck 1. august til 24. november 1850; de to citater er fra 11. og 30. oktober 1850.

109 RA. Overkommandoen over den aktive armé. Indkomne rapporter og meldinger 1850-1851. Æske 17: rapporter fra Leerbeck 29. august, 6. september, 2. og 11. oktober samt 24. november 1850.



Plantegning over den såkaldte helvedesbåd, hvis konstruktion i Kiel blev fulgt så tæt af den danske efterretningstjeneste. Wilhelm Bauers helvedesbåd er bedre kendt under navnet "Brandtaucher" (branddykker) og regnes i dag for verdens første succesrige konstruktion af en undervandsbåd. Den sank allerede den 1. februar 1851, men blev siden bjærget og er i dag udstillet på det militærhistoriske museum i Dresden. Der er skrevet flere bøger og lavet flere film om Bauer og hans "Brandtaucher". <http://www.geschichte-s-h.de/brandtaucher/>. (Illustration fra <https://commons.wikimedia.org/> Hermann Krumm u. Fritz Stoltenberg, *Schleswig-Holstein meerumschlungen in Wort und Bild* von Hippolyt Haas (1896))

*som gennem en Slange fra Overfladen af Vandet bringer tilstrækkelig Luft ned til flere Mennesker. Planen er med denne Baad at gaae under Krigsskibene, og at befæste under Skibet en Krudttønde, som bliver udladet af Baaden igjennem en Gummilasticumsblære. I denne Krudttønde befinder sig en slags Pistol, og derved staar et Toug, af omtrent 1000 Skridts Længde, i Forbindelse. Naar Baaden tager bort fra Skibet, og har naaet denne Afstand, strammer Touget sig stærkt nok til at aftrække en Hane med Fængkapsel, som befinder sig i Krudttønden, og saaledes foraarsager en Explosion, som skal være stærk nok til at sprænge Skibet.*<sup>110</sup>

110 RA. Overkommandoen over den aktive armé. Indkomne rapporter og meldinger 1850-1851. Æske 17: indberetning af 24. november 1850.



Efterforskning af personer mistænkt for at være spioner var også et gennemgående tema i Leerbecks afrapportering til Overkommandoen. Der er et detaljeret signalement på to personer, som angiveligt skulle have arbejdet som fjendtlige spioner i Eckernförde. Den ene skulle sågar have været årsag til, at en del af det danske jægerkorps var blevet taget til fange.<sup>111</sup> Ifølge Leerbeck skulle den slesvig-holstenske hær "gøre sig megen Umage med at faa dansktalende Folk til at gaa til Danmark som Spioner", især købmand Gehrt i Altona skulle have været meget virksom.<sup>112</sup>

Sammen med en underofficer og 15 mand ledte løjtnant Leerbeck en husundersøgelse på godset Falkenberg efter ordre fra Overkommandoen. Undersøgelsen skyldtes et rygte om, at personer blev holdt skjult på godset, men rygtet viste sig at være falskt.<sup>113</sup> I Tønning i det vestlige Slesvig undersøgte Leerbeck lignende rygter om, at den civile befolkning hemmeligt havde understøttet den slesvig-holstenske hær, da 250-300 mand havde indtaget byen et par uger tidligere, men også her viste rygterne sig at være falske.<sup>114</sup>

En af Leerbecks meddelere i Hamborg kunne oplyse om en planlagt tilfange-tagelse af danske tropper, som muligvis ikke blev til noget, men måske alligevel var værd at gardere sig imod. En lods på en af toldkrydserne på Elben havde henvendt sig hos kommandanten i Altona og tilbudt, at han med assistance af 60 til 80 mand gerne ville forpligte sig til at tage de danske tropper til fange, der befandt sig på øen Pelvorn. Om det blev forsøgt eller ej, vidste Leerbecks meddeler ikke, men foreslog, om ikke det var en god ide at standse trafikken mellem Holsten og Vesterhavsøerne, da de små skibe blev brugt til at indhente efterretninger om, hvad der passerede på øerne og under sejladserne til og fra Altona.<sup>115</sup>

I en af sagerne blev Cosmus Bræstrup involveret. Det drejede sig om "den nederdrægtige Person Hansteen (Kammerskriver, som han kalder sig)". Han kom til Kolding i juni 1850, men rejste tilbage til København dagen efter. "Han var særdeles godt klædt, og lod ikke til at savne Penge. Da Kolding ikke er et Sted, hvor Folk pleier at reise til for deres Fornøjelses Skyld, faldt hans Besøg her mig mistænkelig." Hansteen havde umiddelbart ikke noget ærinde i Kolding, og det lykkedes ikke Leerbeck at opsnuse, om han havde foretaget sig noget eller talt med nogen i byen. Leerbeck havde derfor tænkt sig at anholde ham, hvis han fra Kolding var

---

111 RA. Overkommandoen over den aktive armé. Indkomne rapporter og meldinger 1850-1851. Æske 17: rapport fra Leerbeck 14. december 1850.

112 RA. Overkommandoen over den aktive armé. Indkomne rapporter og meldinger 1850-1851. Æske 17: rapport fra Leerbeck 24. august 1850.

113 RA. Overkommandoen over den aktive armé. Indkomne skrivelser. Æske 4: Leerbeck til Overkommandoen 1. august 1850.

114 RA. Overkommandoen over den aktive armé. Indkomne skrivelser. Æske 9: Leerbeck til Overkommandoen 11. oktober 1850.

115 RA. Overkommandoen over den aktive armé. Indkomne rapporter og meldinger 1850-1851. Æske 17: rapport fra Leerbeck 20. september 1850.

rejst mod syd, men han rejste i stedet tilbage til København, hvorfor Leerbeck i stedet bad Bræstrup holde øje med ham.<sup>116</sup>

En enkelt af aktiviteterne i efteråret 1850 skiller sig ud fra de øvrige. Det drejer sig om hemmelig åbning af feltpost. Oberst Ræder mødte Leerbeck i Gottorp i september 1850. Han fortalte Ræder, at siden de så hinanden sidst, havde han været i Flensborg for at åbne og læse feltposten. Ræder har citeret deres samtale:

*”Hvorledes? aabner De Brevene fra Arméen?” ’Ja!’ gjentog han, ’jeg har aabnet flere Tusinde Breve.’ Dertil svarede jeg: ’Fy for Fanden! Dermed afgiver De Dem?’ Leerbeck gjentog, at det skete ifølge Krigsministerens Ordre for at udfinde den Skyldige, som giver Referater fra Armeen til Bladene.”<sup>117</sup>*

Fra en anonym dansk soldat kunne man i august og september 1850 i det københavnske skillingsblad *Nyeste Postefterretninger* læse om stemningen i hæren og dens stilling og bevægelser i Slesvig. I Statsrådet udtalte krigsminister Hansen om sagen, at artiklerne skadede krigsførelsen, og at netop oplysninger af denne art var det første, desertører og krigsfanger blev udspurgt om.<sup>118</sup> Krigsministeriet ville gerne vide, hvem denne korrespondent var, og bad Overkommandoen undersøge sagen. Opgaven tilfaldt Leerbeck, som bad politidirektøren om hjælp: *”Deres Høivelbaarenhed maa undskylde at jeg atter uleiliger dem med Forretninger, men Sagen er af største Vigtighed.”* Krigsministeriet havde beordret en efterforskning, *”i hvilken Anledning vi endog ere bleven bemyndiget til at aabne alle fra Armeen til Kbhavn afgaaende Breve. Foruden at dette imidlertid næsten er et uoverkommeligt Arbeide, er det noget man naturligvis ikke gjerne griber til uden den allerhaardeste Nødvendighed”*<sup>119</sup>

Statsmagten havde i århundreder haft teknologien til at åbne en konvolut ved hjælp af damp, skrive brevet af og lukke konvolutten igen, uden at operationen kunne ses, men på grund af de mange tusinde breve, som ifølge Leerbeck var et næsten uoverkommeligt arbejde, blev der sløset med forsigtigheden, så indgrebene efterfølgende kunne ses.

Åbningen af feltposten blev opdaget og skabte i efteråret 1850 en større skandale, som blev livligt diskuteret i den københavnske presse og i Rigsdagen, men sandheden kom aldrig frem. Krigsministeriet indrømmede, der var blevet åbnet tre breve, men oppositionen mente, at omfanget var større. Ræder mindes herom, at *”jeg vogtede mig for at gjentage, hvad Leerbeck havde sagt om Aabningen af mange Tusinde Breve, da Krigsministeren paa en Interpellation i Thinget svarede, at der kun var aabnet 3 Breve, hvilket følgelig var en grov Usandhed”*<sup>120</sup>

116 RA. Cosmos Bræstrups privatarkiv. Æske 4: Læg C13. Brev fra Leerbeck 24. juni 1850.

117 Ræder (1911), pp. 308-309.

118 *Statsrådets Forhandlinger* 1. oktober 1850.

119 RA. Cosmos Bræstrups privatarkiv. Æske 4: Læg C13. Brev fra Leerbeck 26. september 1850.

120 Ræder (1911), pp. 308-309. Hele forløbet og den efterfølgende retssag og presseskandale er detaljeret behandlet i Bruhn (2017), pp. 102-116.

## Efter krigen

Efter krigen blev Leerbeck ansat som chef for det slesvigske gendarmerikorps, og stillingen som chef for efterretningsvæsenet blev nedlagt. Den 11. marts 1851 godkendte Kongen en indstilling fra Krigsministeriet om Leerbecks ansættelse. Den 15. marts overgik han fra sin midlertidige ansættelse ved arméen til sin nye stilling som inspektør ved gendarmerikorpsset. Justitsministeriet blev i den forbindelse orienteret, da Leerbeck indtil da havde haft orlov fra sin stilling i Københavns Politi, men nu havde fået en anden permanent stilling. Den 21. marts blev politidirektøren orienteret af Justitsministeriet.<sup>121</sup> Det var rent formelt, da Leerbeck i månederne inden løbende holdt Bræstrup underrettet om status i planerne for oprettelsen af et gendarmerikorps. De holdt kontakten vedlige i årene efter, ligesom det arbejdsrelaterede samarbejde fortsatte i årene efter krigen.<sup>122</sup>

Leerbecks arbejde efter krigen bestod i at bistå hæren og det lokale politi med opretholdelse af orden og sikkerhed samt at overvåge de personer, man frygtede ville fortsætte den just afsluttede borgerkrig. Navnlig i den periode, hvor Slesvig var erklæret i belejringstilstand (frem til marts 1852), antog det slesvigske gendarmeri karakter af de danske besættelsestroppers politiske politi med ansvar for at håndhæve den derværende censur og forbud mod danskfjendtlige aviser og bøger.<sup>123</sup>

Hæren havde ikke en efterretningstjeneste i mellemkrigsårene, men da det trak op til krig igen i efteråret 1863, blev borgmester Sylow i Korsør kontaktet af den nationalliberale regering og accepterede i december den midlertidige stilling som ”*Chef for Arméens Efterretningsvæsen*”. Det var et udpræget politisk valg, som vakte uvilje i Overkommandoen på grund af Sylaws overtrædelse af sin tavshedspligt som officer under den forrige krig, hvilket han blev dømt for ved en krigsret i 1850 (Sylow var den anonyme korrespondent, der forårsagede den omtalte brevåbning). Først i januar 1864 påbegyndtes arbejdet med at rekruttere medarbejdere og meddelere, og igen måtte hæren sande, at det var for sent.<sup>124</sup> Først i årene efter 1864 finder vi det synspunkt, at ”*Efterretningsvæsenet hører til de Ting, man i Krigen tillægger den største Betydning, men i Fredstid i Reglen lægger aldeles paa Hylden; med stor Uret*”.<sup>125</sup>

## Konklusion

Der udbrød demokratiske revolutioner i mange europæiske byer i de første måneder af 1848, hvilket førte til enevældens fald i det danske monarki, og til at monarkiet fik to regeringer. Regeringen i Kiel bemægtigede sig 24. marts hærens

---

121 RA. Justitsministeriets 1. kontor. Journalsag 1851.D.640.

122 RA. Cosmos Bræstrups privatarkiv. Æske 4: Læg C13 (breve fra Leerbeck 1849-1854).

123 Engberg (1968), pp. 30-62.

124 Om efterretningsvæsenet i 1864, se Bruhn (2017), pp. 123-171.

125 Eksemplet er fra 1868 (RA. Generalstabens krigsføringsdepot. Sagsakter. Æske 28: Løse papirer i sagsgruppen ”III. Uddannelse. Generalstabens 1805-1903”).

største våbenarsenal i Rendsborg og indledte med hjælp fra Det Tyske Forbund en slesvig-holstensk uafhængighedskrig, som blev anført af det preussiske officerskorps.

Den danske hær led af et utal af mangler, herunder et efterretningsvæsen. Krigsministeriet anmodede den 28. marts Justitsministeriet om hjælp til ”*at organisere et Spionvæsen*” og en kontraspionage, men forgæves. De danske officerer forsøgte at indhente efterretninger om fjenden ved hjælp af kavaleripatrujler, spioner og samtaler med privatpersoner i den slesvigske lokalbefolkning.

Bestræbelserne var ikke effektive, og den danske hær havde i marts og april 1848 kun et meget vagt kendskab til den fjende, hæren stod over for. Efter samtaler i starten af maj mellem krigsminister Tscherning og den sønderjyske leder, Laurids Skau, blev det aftalt, at Skau skulle organisere og lede det ønskede spionvæsen ved hjælp af loyale slesvigere med lokalkendskab. Efter Tschernings ønske blev den efterretningstjeneste, Laurids Skau opbyggede, placeret under kaptajn Læssøes ansvar og overordnede ledelse. Det var Læssøe som stabschef i Det Nørrejyske Korps, der stillede det nødvendige til disposition for Skau, og det var Læssøe, som modtog alle efterretningsrapporterne. Indhentning af efterretninger om fjenden foregik på alle niveauer i alle militære enheder, men Skau havde kun én kontaktperson, og på den måde blev alle tråde i det militære efterretningsvæsen samlet i hænderne på kaptajn Læssøe.

Der blev indgået en våbenstilstand i august 1848, og da krigshandlingerne blev genoptaget i marts 1849, overtog John Leerbeck det arbejdsområde, Laurids Skau havde haft: kontakten til de civile meddelere/spioner. Leerbeck fik yderligere ansvar for forskellige politimæssige undersøgelser af hensyn til arméens sikkerhed i samarbejde med auditørerne. Herved smeltede ansvaret for spionage og kontraspionage sammen i hænderne på løjtnant Leerbeck.

Efterretningsvæsenet blev sat i system og organiseret effektivt i løbet af sommeren 1849. Årsagen hertil ligger i, at Leerbeck trak på de civile myndigheder og på egne erfaringer fra det efterforskende politi i København i 1830'erne og 1840'erne. Hærens brug af spioner i krigstid blev dermed tilføjet erfaringerne fra brugen af meddelere i efterforskningen af kriminalitet i fredstid under enevælden. Leerbeck beholdt posten krigen ud og overgik til en stilling som leder af det nyoprettede slesvigske gendarmeri, da krigen sluttede, og E-tjenesten blev opløst i marts 1851.

## Arkivalier

### **Det Kongelige Bibliotek (KB):**

- Cosmus Bræstrups privatarkiv

### **Landesarchiv Schleswig-Holstein (LASH):**

- Abteilung 51. Regierungen der Herzogtümer während der Erhebung 1848-1851
- Abteilung 55. Militärische Behörden der Erhebungszeit 1848-1851

**Rigsarkivet København (RA):**

- Cosmus Bræstrups privatarkiv
- Generalauditøren
- Generalkommandoen for Nørrejylland
- Justitsministeriets 1. kontor
- Krigsministeriet, ansøgninger om erindringsmedaljer
- Krigsministeriet, direktionen for kommandoen
- Nørrejyske Armékorps
- Overkommandoen over den aktive armé (1850-51)

**Rigsarkivet Åbenrå (RAÅ):**

- Jørgen Jørgensens privatarkiv

## Litteratur og trykte kilder

- Barløse, Børge, ”Doris Esselbach, krokonen fra Slesvig, der blev hele arméens tante”, *Sønderjyske Årbøger* 1960
- Beck, Charles, *Generalmajor Olaf Rye's Tilbagetog gennem Nørrejylland 1849*, (København 1863)
- Bruhn, Kristian, *Den hemmelige stat. Rets- og administrationshistoriske studier i den danske efterretningstjeneste fra de slesvigske krige til tiden omkring 1. Verdenskrig*. Ph.d.-afhandling, (Københavns Universitet 2017)
- Dahlerup, Troels, ”Der Clown. Londonagentens indberetninger om den tyske emigration 1852-1861”, *Festskrift til Johan Hvidtfeldt*, (København 1978)
- Engberg, Jens, *Det slesvigske spørgsmål 1850-53*, (Aarhus 1968)
- Eskesen, Morten, ”Landstormen i Nordslesvig 1848”, *Nordslesvigsk Søndagsblad* 5. februar 1899
- Falk-Jensen & Hjorth-Nielsen, *Danske jurister 1736 – 1936*. Bind 1-5, (København 1954-1959)
- Generalstaben, *Den dansk-tydske Krig 1848-50*. Bind I-III, (København 1867-1887)
- Hatting, Jørgen, ”Fra den nordslesvigske hjemmefront i 1848”, *Sønderjyske Årbøger* 1948
- Hegermann-Lindencrone, Fritz, *Min Faders erindringer*, (København 1939)
- Hiorth-Nielsen, H., ”En episode af postfører Johan Jakob Bladts liv fra krigsaarene 1848-49-50”, *Sønderjyske Aarbøger* 1931
- Hiorth-Nielsen, H., ”En episode af postfører Johan Jakob Bladts liv fra krigsaarene 1848-49-50 (II)”, *Sønderjyske Aarbøger* 1933
- Holst, Frits & Axel Larsen, *Felttogene i vore første Frihedsaar*, (København 1888)
- Jensen, N.P., *Oberst Frederik Læssøe 1811-1850*, (København 1912)
- Jørgensen, Frovin, ”Om det private efterretningsvæsen i 1848. Et lille bidrag til Laurids Skaus historie”, *Sønderjyske Aarbøger* 1938
- Jørgensen, Frovin, *Grænsen. Et stykke lokalhistorie*, (Kolding 1965)
- Kongerslev, J.M., *Efterretnings- og sikringstjenesten under de slesvigske krige*, (København 1978)
- Liebe & Borgstrøm, *Navne- og sagsregister til Generalstaben, Den dansk-tydske Krig i Aarene 1848-50*, (København 1978)
- Pedersen, Karl Peder, *Kontrol over København. Studier i den sene enevældes sikkerhedspolitik*, (Odense 2014)
- Petersen, Jakob, ”Hjulmanden fra Sottrup. En dansk Spion fra Treaarskrigen”, *Sprogforeningens Almanak for 1940*, (Åabenraa 1940)
- Ræder, Jacob Thode, *Krigserindringer fra 1848-50*, (København 1911)



*Statsrådets Forhandlinger*. 1848-1912. Bind I-XII, udgivet af Harald Jørgensen, (København 1954-1976)

Vaupell, Otto, *Læssøes levned og aktstykker til krigen 1848-50*, (København 1895)

von Wissel, Ludwig, *Erlebnisse und Betrachtungen in den Jahren 1848-51, besonders in Beziehung auf Schleswig-Holstein*, (Hamburg 1851)

## Summary

During the first months of 1848 Europe saw the eruption of democratic revolutions. In Copenhagen and Kiel the upheavals brought the fall of absolutism in the Danish monarchy and to political separatism. With the support of the "Deutscher Bund" the revolutionaries in Kiel declared independence of the united Duchies of Schleswig and mobilized an army commanded by Prussian officers.

The Danish army was unprepared for war in all respects including the lack of a plan and organization for intelligence and counter-intelligence. On 28 March 1848 the Danish Ministry of War asked the Ministry of Justice to supply espionage and counter espionage organization, but in vain. Therefore the field army was limited to what it could get by regular tactical intelligence using cavalry patrols and debriefings of civilian travellers in Schleswig, but in March and April 1848 the Danish army operated with only a vague knowledge on the hostile army's deployment, moves and strength.

In May 1848 the War Minister A.F. Tscherning asked the leading Danish politician in Schleswig, Laurids Skau, to organise and lead the army's intelligence efforts gathered by using civilians with local knowledge in Northern Schleswig. This intelligence service was placed directly under the command of the chief of staff in the supreme command, Tscherning's appointee, Captain Frederik Læssøe.

The 1848 campaign was ended with an armistice in August 1848, and when fighting started again in March 1849 the leading investigator in Copenhagen Police, lieutenant John Leerbeck, joined the army and took over responsibility of both intelligence and counter-intelligence. At first, he too reported to Læssøe, but later his service was delegated to support the mobile corps commanded by Olaf Rye directly.

Leerbeck proved to be the correct choice. The collection of intelligence was reorganised and became far more efficient during the summer of 1849. The reason was that he involved civilian authorities and used his personal police experience of using civilian informers in crime investigations. He kept the position to the end of the war, when the intelligence service was dissolved. Thereafter Leerbeck served as commander of the new corps of gendarmes in Schleswig.

When the Second Schleswig War started January 1864, the army had once more to improvise the establishment of an intelligence/counter-intelligence organisation and begin the process of recruiting employees and spies thus copying what had been dissolved less than fourteen years earlier. Once again the process began too late to become efficient and it took months to set up the organization.

After the defeat the Ministry of War realised that spies should be recruited and instructed in peacetime.

In the Danish comprehensive official history of the war published from 1867 to 1887, the intelligence service was barely mentioned. The authors were completely silent about the use of spies in Southern Schleswig, Holstein and Hamburg. The close cooperation between the army leadership and the leading Danish politicians in Schleswig was also left out of the narrative. This conscious decision was due to security policy considerations. The omissions were probably found necessary due to the secret intelligence service founded 1866-1867 consisting of informers in the Danish minority south of the border that supplied the Ministry of War with information about the German military presence in the Duchies. The urgent security needs of the day were given a higher priority than writing the history of the wars just fought.